

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: filosofie

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání
Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání

**POJEM TOTALITARISMU U H. ARENDTOVÉ A R.
ARONA: SROVNÁNÍ**

**THE CONCEPT OF TOTALITARIANISM BY H. ARENDT
AND R. ARON: THE COMPARISON**

Bakalářská práce: 13-FP-KFL-209

Autor:

Ondřej PETR

Podpis:

Adresa:

Nad Stadionem 1323

549 01, Nové Město nad Metují

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.

Počet

stran	Slov	Obrázků	Tabulek	Pramenů	příloh
72	19 136	0	1	17	0

V Liberci dne: 23. 4. 2013

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Ondřej Petr**
Osobní číslo: **P08000515**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání**
Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Pojem totalitarismu u H. Arendtové a R. Arona: srovnání**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem práce je zmapování dvou pojetí totalitarismu (H. Arendtové a R. Arona) a pokus o aktualizaci vzhledem k současnému vývoji společnosti. Student si tak osvojí metody analýzy a srovnání odborných textů a schopnost vlastní argumentace.
Základní metodou bude komparace primární a sekundární literatury ke zvolenému tématu. Student se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ADORNO, Theodor W.; HORKHEIMER, Max. Dialektika osvícenství. Praha: OIKOYMENH, 2010.

ARENDTOVÁ, Hannah. Původ Totalitarismu I-III. Praha: OIKOYMENH, 1996.

ARON, Raymond. Demokracie a totalitarismus. Brno: Atlantis, 1993.

NOVÁK, Miroslav. Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.

Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

30. října 2012

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. dubna 2013

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 14. ledna 2013

Čestné prohlášení

Název práce: Pojem totalitarismu u H. Arendtové a R. Arona:
srovnání

**Jméno a příjmení
autora:** Ondřej Petr

Osobní číslo: P08000515

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 23. 4. 2013

Ondřej Petr

Poděkování:

Rád bych na tomto místě poděkoval především vedoucímu práce PhDr. Ondřeji Lánskému, Ph.D. za milé jednání, metodické vedení, cenné rady, věcné komentáře k obsahu práce a trpělivý přístup. Díky patří také mé rodině za veškerou podporu během studia.

POJEM TOTALITARISMU U H. ARENDTOVÉ A R. ARONA: SROVNÁNÍ

Anotace:

Bakalářská práce mapuje dvě pojetí totalitarismu – Hannah Arendtové a Raymonda Arona. Autor se nejprve jednotlivě zabývá oběma autory a posléze srovnává jejich dvě pojetí totalitarismu pomocí analýzy a komparace primární a sekundární literatury. Vlastním přínosem práce je právě srovnání konceptu totalitarismu Arendtové a Arona.

Klíčová slova: totalitarismus, 20. století, reflexe, analýza, srovnání, nacismus, komunismus

THE CONCEPT OF TOTALITARIANISM BY H. ARENDT AND R. ARON: THE COMPARISON

Summary:

This bachelor's thesis gives an overview of two concepts of totalitarianism by Hannah Arendt and Raymond Aron. The work introduces the reader to interpretations by the philosophical and political theories of the 20th century and analyses and compares academic texts. The comparison of totalitarianism by Arendt and Aron is author's own contribution of the work.

Key words: totalitarianism, 20th century, reflection, analysis, comparison, Nazism, Communism

DIE REFLEKTION DER TOTALITÄREN SYSTEME BEI H. ARENDT UND R. ARON: VERGLEICHE

Zusammenfassung:

Diese Bachelor-Arbeit reflektiert zwei Auffassungen des Totalitarismus - von H. Arendt und R. Aron. Der Autor dieser Arbeit setzt sich zunächst mit beiden Verfassern im einzelnen auseinander und vergleicht danach ihre beide Darstellungen des Totalitarismus mit Hilfe von Analyse und Komparation der primären und sekundären Literatur. Diese Arbeit ist ein Beitrag zum Vergleich vom Konzept des Totalitarismus bei beiden genannten Verfassern.

Schlüsselwörter: Totalitarismus, 20. Jahrhundert, Reflexion, Analyse, Vergleich, Nazismus, Kommunismus

Obsah

Úvod.....	11
1. Pojem totalitarismu.....	12
1.1 Problém legality a legitimacy v totalitarismu	13
1.2 Totalitarismus jako náboženství.....	14
2. Hannah Arendtová a její pojetí totalitarismu	20
2.1 Beztrždní společnost	21
2.2 Totalitní hnutí.....	27
2.3 Totalitarismus u moci.....	33
3. Raymond Aron a jeho pojetí totalitarismu	46
3.1 Pojmy.....	47
3.2 Režimy ústavně pluralitní.....	49
3.3 Režim monopolní strany.....	56
3.4 Aronův závěr	61
4. Srovnání totalitarismu v pojetí Arendtové a Arona.....	64
Závěr	71

Seznam zkratek a použitých symbolů

aj.	a jiné
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
mj.	mimo jiné
např.	například
resp.	respektive
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
tj.	to je
tzn.	to znamená
tzv.	tak zvaný (á,é,í)

Úvod

Bakalářská práce *Pojetí totalitarismu u H. Arendtové a R. Arona: srovnání* mapuje dvě pojetí totalitarismu dvou významných politických filosofů 20. století. Cílem práce je srovnat výklady (přístup, analýzy a interpretaci) fenoménu totalitarismu u obou výše zmíněných filosofů, a mj. si tak osvojit metody analýzy a srovnání odborných textů. Pro lepší porozumění celé práce jsem se rozhodl úvodní kapitolu věnovat totalitarismu obecně, problému legality a legitimacy v totalitarismu a vztahu totalitarismu a náboženství, kde vycházím primárně z díla Jana Holzera *Definice totalitarismu a specifikum české situace*¹ a z knihy *Politická náboženství*² od Emilia Gentila. Následně se věnuji rozboru díla Arendtové a Arona s tím, že se pokouším o vymezení základních pojmů v jejich tvorbě a jejich náhledu na totalitarismus tak, jak ho Arendtová představila ve svém stěžejním díle *Původ totalitarismu*³ a Aron v díle *Demokracie a totalitarismus*.⁴

Dané téma je pro rozsah bakalářské práce relativně široké. Kromě filosofie také zasahuje do ostatních humanitních věd, jako jsou politologie, sociologie, historie či psychologie, což nutně znamená, že práce získává interdisciplinární rozměr. Bakalářská práce sleduje linii analýzy totalitárních systémů v díle Arona a Arendtové, přičemž se tito autoři soustředí zejména na německý nacismus a sovětský komunismus. Této variantě totalitarismu se především Arendtová významnou měrou věnuje. Celkově by tedy práce měla odpovídat na otázku, v jaké míře se liší totalitarismus v pojetí Arona a Arendtové, co mají oba autoři společného a jak sami přispěli k uchopení pojmu totalitarismu. Práce se tudíž nebude zabývat aktuálními problémy současných režimů, které směřují k totalitarismu (např. států Severní Koreje, Běloruska, Kuby či Číny).

Bakalářská práce je napsána v deduktivním rámci. Od obecných témat zasahujících do zkoumaného předmětu, od základních vymezení pojmů a termínů, s kterými práce posléze nakládá, směřuje k uchopení a analýze konkrétních pojetí totalitarismu u Arendtové a Arona.

¹ Holzer, J. *Definice totalitarismu a specifikum české situace*. Proglas, 1999.

² Gentile, E. *Politická náboženství*. Brno: CDK, 2008.

³ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh, 1996.

⁴ Aron, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993.

1. Pojem totalitarismu

Samotné slovo totalitarismus vychází z latinského „*totali*“, neboli „celý“. Budeme-li chtít vymežit politickou konotaci slova „totalitarismus“ s překvapením zjistíme, že to není termín, který by byl používán nějak dlouho. Používání tohoto termínu v politologickém chápání můžeme zařadit až do období po druhé světové válce, kdy se politologové a sociologové snažili vymežit nacismus, zejména jeho sociální, ideové a filosofické kořeny. Stejně tak totalitarismus vznikl jako reakce na zahraničně politickou strategii SSSR ve střední a východní Evropě.⁵

Známý americký politolog padesátých let dvacátého století Carl Joachim Friedrich tvrdil, že pojem totalitarismus je opačným pólem pojmu demokracie. Za hlavní proudy totalitarismu tak označil právě nacismus a komunismus. Společně s jeho spolupracovníkem Zbigniewem Brzezinskim vymezili osm základních rysů totalitarismu.⁶

Prvním rysem je „totalitní ideologie“ – oficiální doktrína všech důležitých momentů lidské existence. Rysem druhým je „jediná a hegemonní masová politická strana v čele s vůdcem a malým fanatickým jádrem“ – organizovaná hierarchicky a oligarchicky – důležitá atribuce je její „splývavost“ se státní byrokracií. Rys třetí Friedrich s Brzezinskim uvádí „systém fyzického a psychického teroru prostřednictvím tajné policie, stranické kontroly, systémů donašečů“ atp. Čtvrtý rys pak je „monopol kontroly a vlády nad prostředky masové komunikace.“ Pátý rys „monopol výroby a využití zbraní.“ Šestý rys „celospolečenské plánování, direktivní řízení a byrokratická kontrola ekonomiky, likvidace soukromého vlastnictví.“ Tyto poslední body se dají shrnout jako naprostá státní kontrola nad všemi stránkami ekonomického života. Sedmý bod „expansionismus“ – neboli rozpínavé tendence daného státu, rozšiřování politické moci či ekonomického vlivu jednoho státu na úkor státu/států sousedních. Bodem osmým tak je „politická kontrola soudnictví.“⁷

⁵ Holzer, J. *Definice totalitarismu a specifikum české situace*. Proglas, 1999. s. 16.

⁶ Tamtéž, s. 16.

⁷ Tamtéž, s. 16.

Významný italský politolog Giovanni Sartori je jeden z hlavních odborníků dynamiky politického systému totalitarismu. Jeho vymezení totalitarismu v díle *Teorie demokracie* je následující: „Totalitářství označuje uvěznění celé společnosti uvnitř státu a vskutku totální charakter její kontroly, zdůrazňuje všudypřítomnou politizaci, pronikání politické nadvlády do všeho, včetně mimopolitického života člověka, tj. bezprecedentní intenzitu, rozpínavost i pronikavost do šířky i do hloubky.“⁸

Vedle režimů totalitních existují ještě režimy autoritativní. Základní rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že autoritativní režimy neusilují o totální ovládnutí společnosti. Také v nich neexistuje žádná oficiální ideologie. Vládne v nich jedna osoba – diktátor (ten spoléhá zejména na svou osobní autoritu), nebo skupina osob, např. vojenská junta. Člověk se na politickém i mimopolitickém životě společnosti účastní, tudíž je v těchto politických režimech ponechán minimální prostor svobody. Na rozdíl od totalitních režimů byl u autoritativních režimů menší stupeň ovládnutí společnosti, dosah moci i ambice vlády. Autoritativní režimy také neměly za cíl ovládnutí myšlení občanů prostřednictvím ideologie.⁹

1.1 Problém legality a legitimacy v totalitarismu

Zákonnost je podstatou vlády, která není tyranská. Bezzákonnost je podstatou vlády tyranské. Teror je podstatou totalitní nadvlády. Právě onen pohyb je typickou vlastností pro dosahování vlády teroru.

Se samotným vládnutím vždy souvisí tzv. problém legitimacy. I v nedemokratických systémech legitimita značně ovlivňuje politické dění. Legitimita proto nesmí být výlučně spojována pouze s demokratickými politickými systémy, které jsou definovány svobodnými volbami. Legitimita má mnoho různých definic a dá se tak připodobnit ke složitosti definování, např. postmoderny, u které se říká, že kolik existuje definic, tolik existuje i myslitelů, kteří tyto definice

^{8,9} Kunštát, D. *Demokracie mezi totalitarismem a autoritářstvím* [online]. Centrum pro výzkum veřejného mínění, [cit. 2013-04-05]. Dostupné z WWW: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100056s_kunstat-demokracie.pdf>.

uvedli. Slovo legitimita vychází z latinského „*legitimus*“ – neboli „v souladu s právem.“ Dnes se legitimita chápe jako určitý stav politického systému.

Pokud je zabráněno spontánnímu lidskému jednání, mohou být přírodní či historické síly uplatněny. Takovýto nepřítel – ať už je to v případě komunismu nepřítel třídy, či v případě fašismu nepřítel rasy, je právě tímto terorem eliminován. Z teroru se stává zákon, je posléze zákonným. Co je pak cílem teroru? Jeho směr?

Dle Arendtové tomu není ani blaho lidí ani prospěch jednotlivců, je jím řízená výroba lidstva jako celku, bez důrazu k jednotlivci, či jakýmkoliv dílčím částem – ty mohou představovat jen oběti pro zájem celku.

Je-li pro tyranii typický strach z bezzákonnosti, je pro totalitarismus typický slib pro dosažení spravedlnosti na zemi učiněním lidstva ztělesněním zákona. Tyto zákony se pro totalitární uskupení stávají zákony pohybu. Je-li produktem nacistického zákona přírody člověk, pak tento člověk není autoritou konečnou, tou je až následný pohyb k dokonalejšímu stavu, jehož v mírně odlišné podobě pojmenoval již v 19. století Nietzsche slovem „nadčlověk“.

Stejně tak Marx definoval společnost jako produkt historického pohybu, jenž se tak jako tak zřítí v jakémsi konci všech historických dob. Proto strnulost rozhodně není atributem, který by mohl být přiřčen povaze totalitárních systémů.

Zde je zajímavé právě uvést, jakou souvislost měl dle Engelse Darwin a Marx. Je-li Darwin objevitelem zákona přírodního vývoje, je Marx objevitelem zákona vývoje lidsky-dějinného. V přírodě přežívá nejsilnější a nejzdatnější – dle Marxe stejně tak ve společnosti přežívá (vítězí) třída nejsilnějších, nejzdatnějších.

1.2 Totalitarismus jako náboženství

Pokud se tato kapitola snaží o formulaci definice totalitarismu, pak musí zmínit i jistou problematiku samotného definování totalitarismu jako předmětu mnoha neshod. Jak uvádí Emilio Gentile ve své knize *Politická náboženství*: „Vědci nejsou zajedno, pokud jde o koncepční určení základních prvků totalitarismu, ať již historických, kulturních, ideologických, či politických, na něž lze tuto definici

aplikovat.¹⁰ Jde-li o směřování této práce, poté spíše odkrývá totalitarismus jako trvalou hrozbu. Hrozbu, která nezemřela se zhroucením totalitárních států, hrozbu, která jakoby čeká, a to ne pouze v radikálních a fundamentalistických politických nebo náboženských hnutích, ale uvnitř společnosti samotné, uvnitř společnosti demokratické. V této problematice se jak Gentile dále poukazuje, objevují i názory, že samotný fašismus a dokonce i nacionální socialismus a stalinismus nebyly totalitární, a to poněvadž zde nedošlo k „naprostému podřízení společnosti státu, občanů a jejich myslí vládě jedné strany a vyznání víry jejího politického náboženství.“ Tyto názory jsou pak spíše dle mého názoru názory extrémní až okrajové, a proto se jimi dále bakalářská práce nebude zabývat.

Gentile definuje totalitarismus jako: „pokus o politickou vládu (experiment) provedený revolučním hnutím, zorganizovaný ve straně s vojenskou disciplínou, ve straně, jejíž chápání politiky je radikální a která touží po monopolu moci.“ Právě typicky Gentilův přínos je interpretace totalitarismu jako určitého politického náboženství. Dle Gentila totalitarismus samotný splňuje stejné charakteristiky typické pro náboženství. V totalitarismu je mýtus stejně jako hodnoty institucionalizované ideologie hluboce zakořeněny. Cíl totalitarismu pak je vytvoření nového člověka, který „bude tělem a duší oddán uskutečnění revolučních a imperialistických plánů totalitní strany za účelem vytvoření nové civilizace nadnárodního charakteru.“¹¹

1.2.1 Mýtus, obřad, symbol a totalitarismus

Politická strana, typická pro svoji revoluční povahu, má více méně od svého počátku propracovanou soustavu víry, dogmat, mýtů, obřadů a symbolů. Ty interpretují existenci dle svých potřeb a uskutečňují tak vládu a ovládnutí funkce státu. Cíle strany pak definují dobro a zlo podle svých hodnot, vykládají význam existence společnosti, a to právě pomocí náboženského mýtu, obřadu a symbolu. Toto by se dalo nazvat jako sakralizace politiky, která posléze zavádí vlastní soustavu přesvědčení, mýtů, dogmat a příkázání. Ty pak totálně ovládají existenci

¹⁰ Gentile, E. *Politická náboženství*. Brno: CDK, 2008. s. 76.

¹¹ Tamtéž, s. 77.

jedince a společnosti, jež je pak přeměněna v liturgickou masu politického kultu.¹² Je-li společnost heterogenní, pak základním cílem totalitářské vlády je její přeměnění na harmonický kolektiv politicky jednotného a homogenního útvaru, jenž je právě sjednocen onou vírou totalitního náboženství. Tyto mýty, rituály a symboly vytvořené politickou stranou měly za úkol zbožštění, sakralizaci vůdce. Vytvářela tak kodex příkázání, způsobů chování, jemuž se museli bezpodmínečně všichni občané přizpůsobit. Věrnost a absolutní poslušnost občanů a společnosti byly tímto politickým náboženstvím typickým pro svoji radikalitu vyžadovány. Takto by se dalo vyvodit, že totalitní stát mohl fungovat jako „církev zasvěcená kultu světské entity.“¹³ Nepřizpůsobivší se víře, stejnému politickému zbožštění, nechtíce se účastnit „kultu víry“ pak byli pronásledováni a zneškodněni. Tento strach, který byl tímto jednáním nastolován, pak mnohé vedl k nutné, minimální účasti na tomto zlu, k přirozenému dostavení pudu sebezáchovy.

Je nutné také poznamenat, že míra aplikace mýtů, obřadů, rozvinuté soustavy přesvědčení, příkázání a symbolů se neděje od prvopočátku nastolení totalitních politických uskupení. Dochází k tomu až v pohybu této politické entity (národu, státu, rasy, společenské třídy, politické strany nebo hnutí) v přetvoření k posvátnu k transcendenci. Pak se z této entity stává entita nepopíratelná, nedotknutelná a je vložena do středu rozvinutých soustav přesvědčení, mýtů, hodnot, příkázání, obřadů a symbolů. Jak Gentile uvádí: „stane se tak předmětem víry, obřadné úcty uctívání, věrnosti, oddanosti, a je-li nutno, je pro ni obětován život.“¹⁴ Mluvíme-li zde o vztahu politiky a náboženství, je nutné definovat, v jakém smyslu zde náboženství chápeme. Náboženství tedy myslíme jako „soustavu přesvědčení, mýtů, obřadů a symbolů, které vykládají a definují význam a cíl lidské existence, přičemž tato soustava způsobuje, že osud jednotlivce a společenství jsou podřízené vyšší entitě.“¹⁵ K čemu však dochází v moderní době? K situaci, kdy církev již nemá duchovní nadvládu nad státem. Potom je stát oddělen od církve a vláda je vládou lidu – vládou masové politiky. Tak se tento vztah ocitá dějinně v nové situaci a dává tak vzniku nových forem tzv. politických náboženství.

¹² Gentile, E. *Politická náboženství*. Brno: CDK, 2008. s. 78.

¹³ Tamtéž, s. 79.

¹⁴ Tamtéž, s. 10.

¹⁵ Tamtéž, s. 11.

„Politické náboženství je sakralizace politického systému založeného na výsadním a neodvolatelném právu na moc a ideologickém monismu. Jednotlivec a společenství se musejí povinně a bezpodmínečně podřídít jeho zákonným nařízením. Politické náboženství je v důsledku toho netolerantní, diktátorské, radikální, a chce pronikat do všech aspektů života jednotlivce a společnosti.“¹⁶

K moderní sakralizaci politiky ve smyslu historického vzniku dochází zhruba od vzniku demokracie – masové politiky z republikánství a vlastenectví. Novým politickým uskupením tak soubor přesvědčení, mýtů, symbolů, obřadů dodávají posvátný ráz a větší význam, což během 19. století umocňují romantismus, idealismus, pozitivismus, nacionalismus, socialismus, komunismus i rasismus. S prosazením národních států na přelomu 19. a 20. století dochází k velkému rozvoji sakralizace politiky. Právě nacionalismus se na začátku 20. století stává největším projevem sakralizace politiky s důrazem na věrnost, oddanost a povinnost ke státu. Dochází až k extrémním formám nacionalismu s prvky upřednostnění jedné rasy nad druhou, kde se staví proti tradičním náboženstvím a staví si vlastní systém hodnot, přesvědčení a cílů. Pak celé 20. století je období, kdy odchází k největšímu rozkvětu sakralizace politiky, která tak stojí u zrodu většiny velkých válek, politických revolucí, zrodu nových států i národů.

Máme-li zařadit první chápání fašismu a bolševismu jako politického náboženství v moderním slova smyslu, pak se jedná o dvacátá léta dvacátého století. Termíny jako světské náboženství či politické náboženství měly mezi dvěma válkami za úkol definovat to nové a to původní. Charismatictí vůdci totalitárních systémů se pak z povzdálí jeví jako božská zjevení jako „žijící polobozi.“¹⁷ Jako první politické náboženství lze charakterizovat fašismus, jenž zavedl soustavu mýtů, obřadů a symbolů, jež oslavovaly kult vůdce a zbožšťovaly národ. To vše se pak jeví jako „žijící mýtus“. Obdobně tak nacionální socialismus vyzvedává onoho „mesiáše Třetí říše“ „zachránce Německa“, na oltář vyzvedává tu „pravou, jedinou árijskou rasu“. Veškerý život byl protkán spleť obřadů a symbolů, jež společně s mýtem moderního rasistického pohanství evokují archaické

¹⁶ Gentile, E. *Politická náboženství*. Brno: CDK, 2008. s. 12.

¹⁷ Tamtéž, s. 14.

mýty germánství a tak se dostávají do zásadního rozporu s křesťanským náboženstvím a hodnotami. Ze vzdálenějšího pohledu se může zdát odlišnější systém v sovětském Rusku, ale není tomu tak. I přes fakt, že veškeré tradiční náboženství bylo zásadně odmítáno a popsáno jako „opium lidstva“ bylo vytvořeno náboženství komunistické. Jeho ideologie byla silně dogmatická doktrína, vlastnosti politické strany neměly daleko k vlastnostem církve a hlava státu se stala jistým pozemským božstvem. Pokud se za svého života Lenin zdráhal sám sebe oslavovat, pak po jeho smrti r. 1924 se jeho tělu na Rudém náměstí dostalo absolutního kultu. Pokud Lenin chápal své tělo pouze jako nositele těch hlavních a důležitých myšlenek a jeho přáním bylo právě toto tělo neoslavovat - „byla to prachobyčejná schránka“ - stal se přesný opak. Jeho myšlenky – později nazvané „leninismus“ se stávají dogmatem a sakralizují se společně s celou bolševickou stranou a umožňují dalšímu vůdci Stalinovi stát se dalším žijícím polobohem.

Dějinný vývoj po druhé světové válce, kdy dá se říct, došlo k alespoň dočasnému zničení fašistických a nacionálně socialistických náboženství, však neznamenal konec sakralizace politiky. V zemích západních a demokratických se dá mluvit o tzv. občanském náboženství, ale v zemích zejména rozvojových, kde dochází k pádu kolonialismu a nástupu nových vlád (Asie a Afrika) se politická náboženství totalitárního typu znovu dostávají silně k moci, a hrůzám dalších genocid tak jakoby mezinárodní společenství „nemůže zamezit“. Po druhé světové válce dochází ale i k expanzi komunistického politického náboženství, a to ve východních zemích Evropy, Asie, Afriky i Latinské Ameriky. Ideologie marxismu tak je vyučována jako ideologií nepopíratelné a jediné pravdy, komunistická strana je tak jejím jediným nositelem a hlava státu je osvětlený a nejvyšší vůdce.¹⁸

Tak byl komunismus a nacionalismus až do konce 20. století hlavním projevem sakralizace politiky. S pádem komunistických režimů byla tato posvátnost silně omezena, a to i v zemích, kde je komunismus stále u moci. Posvátnost nacionální – národní tak všude a každém státě symbolizuje slavnostní hymna, státní vlajka, budovy, sochy, i monumenty. Každá země má své obřady a

¹⁸ Gentile, E. *Politická náboženství*. Brno: CDK, 2008. s. 16.

oslavy pevně zakotvené v kalendáři, a tak každoročně připomínají hrdiny svých dějin a navždy tak konzervují národní identitu.

2. Hannah Arendtová a její pojetí totalitarismu

Hannah Arendtová analyzuje totalitarismus v jejím třídílném svazku *Původ totalitarismu*.¹⁹ První verze rukopisu byla dokončená více než čtyři roky po porážce hitlerovského Německa – na podzim 1949. Konec války ale neznamenal ukončení totalitní vlády v Rusku, kde určitý zlom představovala až smrt Stalina v roce 1953. Kniha představuje stěžejní dílo Hannah Arendtové a zabývá se totalitarismem – zejména jeho původem a obsahem. Hlavní důraz ve své analýze klade Arendtová na totalitní vlády v Rusku a Německu, přičemž v celém díle vychází z rozsáhlého studia pramenného materiálu, dokumentů, politologické literatury a literatury o historii. Arendtová na pozadí konkrétních historických skutečností zkoumá totalitarismus, hledá jeho podstatu, základní znaky a také původ.

Hannah Arendtová identifikuje několik základních znaků totalitních režimů, které jsou podle ní pro ně typické. Vzhledem ke skutečnosti, že Arendtová vychází ze zkoumání konkrétních totalitních režimů, a to Hitlerova Německa a Stalinova Ruska ve třicátých a čtyřicátých letech, opírá se ve svých názorech a myšlenkách o konkrétní okolnosti a skutečnosti v daných režimech. Originalita Arendtové tkví v tom, že nerozlišovala mezi totalitou nacistického a komunistického (stalinského) režimu, neboť povaha totalitního jevu byla v jejích očích v obou případech stejná. Arendtová upozorňuje na to, že kdekoli se dostal totalitarismus k moci, vytvořil zcela nové politické instituce a destruoval veškeré politické, právní i společenské tradice příslušné země.

Arendtová ve svém díle spojuje vznik totalitních hnutí s určitou sociální revolucí, když podle jejího výkladu historie se po rozpadu třídní buržoazní společnosti, která vévodila společnosti v 19. století, vynořily masy, které podle Arendtové sehrály svou zásadní úlohu při vzniku totalitních organizací. Pojmem mas v pojetí Arendtové se detailněji zabývám v následující podkapitole.

Vedle mas se Arendtová ve svém díle zabývá také lůzou a elitou, kdy označuje za nejvíce alarmující skutečnost, že totalitní hnutí byla ve svých počátcích

¹⁹ Vedle tohoto proslaveného díla publikovala Arendtová také další významné knihy – např. *Eichmann v Jeruzalémě* (1963), *Lidská situace* (1958), *O násilí* (1970) nebo *Život mysli* (1971).

stejně atraktivní jak pro lůzu, tak i pro elitu.²⁰ Rovněž tématu lůzy a elity se konkrétně zabývám níže.

2.1 Beztrždní společnost

2.1.1 Masy

Podpora mas je dle Arendtové zásadní pro fungování jakéhokoliv totalitního systému. Existenci mas spolu s principem vůdcovství označuje Arendtová za výchozí předpoklady totalitního režimu. Podle Arendtové je jednou z nejcharakterističtějších vlastností totalitních hnutí obecně a pověsti jejich vůdců zvláště ohromující rychlost, s níž tito vůdci upadají v zapomnění a ohromující lehkost, s jakou bývají nahrazováni.²¹ Tuto nestálost si vysvětlují „vrtkavostí mas“, o které se systém opírá a také nutností neustálého pohybu totalitního hnutí. Podpora mas je však dle Arendtové zásadní pro fungování jakéhokoliv totalitního systému.

Na úspěchu totalitarismu je znepokojující nezištnost jeho příznivců. Neotřesou jimi zločiny spáchané na lidech, kteří nejsou součástí hnutí, ale jejich přesvědčení zůstává pevné i pokud se systém začíná obracet do vlastních řad a dokonce k nim samým. „Totalitní hnutí se snaží – a úspěšně – organizovat masy – nikoli třídy jako tradiční zájmové strany...nikoli občany různého mínění a zájmu o řízení věcí obecných....totalitární hnutí jsou závislá na pouhé síle počtů.“²² Z tohoto důvodu nevznikla totalitní vláda v zemích s malým počtem obyvatel a také v Německu, podle Arendtové, můžeme hovořit pouze o totalitním hnutí. V Rusku, které má výrazně větší počet obyvatel, je situace opačná. „Totalitní vláda – na rozdíl od totalitního hnutí – je možná pouze tam, kde existují postradatelné masy, které lze obětovat bez rizika katastrofálních důsledků rozsáhlého vyhladovění.“²³

²⁰ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymen, 1996. s. 429.

²¹ Tamtéž, s. 429.

²² Tamtéž, s. 433.

²³ Tamtéž, s.436-437.

Masy jsou, jak uvádí Arendtová, přítomny ve všech zemích a tvoří většinu v neutrální, politicky nevyhraněné části populace. Jsou to ti, kteří nikdy nevstupují do politických stran a nezúčastňují se voleb. O masu lhostejných lidí politické strany nemají zájem, ale tím umožňují zavádění nových propagandistických metod a orientaci na masu právě totalitním hnutím. „Totalitní hnutí ukázala, že většinu v zemi s demokratickou vládou mohou tvořit politicky neutrální masy...“²⁴ Učenci předpovídali vzestup „masového člověka“ od počátku 19. století.

Masa nespokojených a zoufalých lidí vzrostla v Německu a Rakousku po první světové válce a také v dalších nástupnických státech a podporovala vznikající extrémistická hnutí. „Masy vzešly z třídní společnosti národních států, jejichž trhliny byly zaplňovány nacionalistickým cítěním.“²⁵

Dle mého názoru se totalitní hnutí zrodila spíše na základě silně individualizované společnosti než z nestrukturovaných mas. Německu k takovému stavu dopomohly historické okolnosti, v Rusku se o to staral Stalin svou činností. „Aby vytvořil atomizovanou a nestrukturovanou masu, musel nejdříve odstranit zbytky moci sovětů....Pak přistoupila bolševická vláda k likvidaci tříd.“²⁶ Stalin postupoval od tříd nejmajetnějších a nejpočetnějších a tím pádem také nejmocnějších, takže první přišli na řadu rolníci, následovali dělníci a vrcholem této činnosti byla likvidace úřednického aparátu a nejvyšších policejních činitelů, tedy těch, kteří se podíleli na předchozích akcích.

„Od nepaměti patřila mezi hlavní cíle despotických a tyranských režimů rovnost jejich poddaných; nicméně vyrovnání možností není dostatečným předpokladem pro totalitní vládu, neboť i pak přetrvávají určité nepolitické svazky mezi poddanými v rámci jednotlivých obcí, jakými jsou rodinná pouta společné kulturní zájmy.“²⁷

Cílem vůdců totalitních hnutí pak je organizovat celou lidskou rasu. Psychologický základ totalitního ovládnutí je bezvýhradná loajálnost, kterou lze

²⁴ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymenh, 1996. s. 438.

²⁵ Tamtéž, s. 444.

²⁶ Tamtéž, s. 447.

²⁷ Tamtéž, s. 450.

očekávat jen od naprosto izolovaného jedince bez jakýchkoli společenských pout, jehož smysl života je pouze v příslušnosti k hnutí, nebo členství ve straně.

Totalitní hnutí se musí zbavit stranických programů vymezujících konkrétní obsah, čímž znemožní možnost změnit názor člověka na program a umožní tedy jeho naprostou loajálnost. Ale absence či neznalost politického programu není ještě sama o sobě znakem totalitarismu.

„Praktickým cílem hnutí je zorganizovat co možná nejvíce lidí v rámci vymezených hranic a uvést je v pohyb a udržovat je v něm. Politický cíl, jenž by představoval samotný cíl hnutí, prostě neexistuje.“²⁸

Z výše uvedeného je tedy evidentní, že koncept masové společnosti představuje jeden z důležitých rysů moderní společnosti vůbec. Jejímu vzniku předcházela výrazná individualizace a atomizace společnosti. Masa představuje obrovskou část populace neutrálních, politicky neaktivních a v tom smyslu lhostejných jedinců. To bylo následně významnou výhodou v procesu prosazování „nové mentality.“ Úspěch, kterého totalitní hnutí dosáhly, odhalil nebezpečnou slabinu demokratických systémů vlád, spočívající (paradoxně) v reálné existenci politicky indiferentní a nečinné většiny.

2.1.2 Dočasné spojenectví mezi lůzou a elitou

Jak jsem výše uvedl, zabývá se Arendtová ve svém díle také tématem lůzy a elity, a to v tom smyslu, že je toho názoru, že totalitní hnutí byla přitažlivá pro všechny bez rozdílu, tj. jak pro lůzu, tak také elitu, které dohromady tvořily již v předchozí podkapitole analyzovanou masu. Lůza je však oproti masám svolná k řešení problémů násilnou formou a je také ochotna k fyzickému teroru. Lůza tvoří určitou část mas, podobně jako druhou její část tvoří elita.

Rovněž elitu přitahují totalitní hnutí, ale elita na rozdíl od lůzy měla odpor ke génium a její touha po anonymitě byla výrazem dobra. Elita představovala úzkou skupinu členů společnosti požívajících významného postavení. Jedinci elity obvykle disponují významnými finančními prostředky nebo vzděláním a z toho pramenící moci. Nespokojenost až znechucenost *statem quo* se potom staly

²⁸ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymenh, 1996. s. 455.

důvodem dočasného spojení elity s masou. Za zmínku stojí, že teorie elit obecně je významným sociologickým tématem, jímž se zabývala řada významných sociologů²⁹. Patrně nejvýznamněji do sociologie přispěl Vilfredo Pareto (1848-1923), který vytvořil originální teorii sociální stratifikace založené na předpokladu cirkulujících elit. Touto koncepcí se nejen vymezil proti marxistickému pojetí, které optimisticky předvíдалo příchod beztržní společnosti, ale i proti liberálně-demokratické představě, která poněkud naivně vnímala demokracii jako vládu lidu, lidem a pro lid. Pareta se explicitně ve svých tezích dovolával i Aron, který Paretovu teorii revolucí považuje v případě Hitlerova Německa a Mussoliniho Itálie za použitelnější než např. marxistické schéma³⁰.

Zneklidňující podle Arendtové proto je, že totalitní hnutí nepřitahují jen deklasované živly, ale i elitu. „Masy v nichž se poválečná elita toužila rozplynout, nebyly nijak diferencovány národnostními rozdíly. První světová válka – paradoxně – téměř vyhladila opravdové národní cítění v Evropě, kde se v meziválečném období přikládá větší důležitost tomu, aby člověk patřil ke generaci zákopů, lhostejno, na které straně, než tomu, zda je Němec, nebo Francouz.“³¹ Arendtová ve svých úvahách pokračovala a došla k závěru, že tato generace byla zasažena bídou a dotčena pokrytectvím a neměla možnost úniku. Za nejvyšší ctnosti považovala násilí, moc a krutost. Byli to lidé, kteří ztratili své místo ve světě, ale byli zároveň příliš hrdí na to, aby toužili po nějaké teorii moci, jež by je vrátila bezpečně zpět a znovu je začlenila do světa.³²

Elita i lůza byla přitahována aktivismem totalitních hnutí a jejich upřednostňováním terorismu před jinými formami politické činnosti. Rozhodující pro sebeurčení bylo něco udělat. Ať již čin hrdinský nebo zločinný. Přitažlivost terorismu byla v tom, že vyjádřil sebe sama a čekal na ohlas veřejnosti. „Právě v tomto duchu a téže logice hry ještě Goebbels, dlouho před konečnou porážkou nacistického Německa, vyhlásil se zjevným uspokojením, že nacisté v případě

²⁹ Nejvýznamnějšími klasickými představiteli teorie elit jsou C. H. Saint-Simon, F. Nietzsche, K. Marx, G. Mosca, V. Pareto, R. Michels.

³⁰ Novák, M. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. s. 97.

³¹ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikomenh, 1996. s. 459.

³² Tamtéž, s. 461.

porážky budou vědět, jak za sebou zavřít dveře, a dokážou se postarat o to, aby se na ně po dlouhá staletí nezapomnělo.“³³

Touhou lůzy bylo vejít do dějin i za cenu destrukce. Podle Goebbelse bylo největším štěstím pro člověka, být géniem nebo géniu sloužit. Elita existenci génia popírala, zatímco lůza ji přijímala s nadšením.

„Navzdory tomuto rozdílu mezi elitou a lůzou není pochyb o tom, že elita vždy s potěšením kvitovala, když podsvětí vystrašilo ctihodnou společnost...Příslušníci elity byli ochotni zaplatit vysokou daň - třeba zničení civilizace, aby mohli s rozkoší sledovat, jak se ti, kdo byli v minulosti neprávem vyloučeni ze společnosti, nyní derou do popředí.“³⁴ Předpokladem dočasněho spojení mezi lůzou a elitou bylo, že jejich problémy byly v jistém smyslu stejné. Arendtová si tak všímá, jak totalitní hnutí tematizují nespravedlnosti. Ve všech totalitních režimech dochází pomocí totalitní propagandy k falsifikaci dějin. Právě příslušníci elity nebyli falsifikací historie příliš pohoršeni – naopak přesvědčili sami sebe, že tradiční historiografie byla falsifikací “neboť vylučovala z paměti lidstva handicapované a utlačované.”³⁵ V momentech, kdy lidé přestali věřit v jakoukoliv spravedlnost, přestali tolerovat křivdy minulosti i současnosti. Proto Marxova teorie třídních bojů učarovala i těm, kteří nevěřili ve správnost jeho teze – „Byli fascinováni Marxovým původním úmyslem, totiž najít způsob, jak vnutit do paměti budoucích pokolení osudy těch, kdo byli vyloučeni z oficiální historie.“³⁶

Totalitní hnutí si získávala elitu díky své přitažlivé moci, schopnosti organizovat masy do kolektivní jednotky, která podporuje jejich lži a poukázáním na to, že známá historická realita je pouze vnější tvář vybudovaná pro klamání lidí. Elita toužila po odhalování falešné morálky a nadšeně tleskala divadelním hrám, které jí právě tohle ukazovaly.

„Pravdou je, že proměna tříd v masy a úpadek prestiže a autority politických institucí připravily v západoevropských zemích podmínky podobné situaci v

³³ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymenh, 1996. s. 462.

³⁴ Tamtéž, s. 463.

³⁵ Tamtéž, s. 450.

³⁶ Tamtéž, s. 450.

Rusku.³⁷ Elitu fascinuje radikalismus, ale Marxovy prognózy o zániku státu a vzniku beztřídní společnosti již nejsou dost radikální. Ruská revoluce je ale přitažlivá tím, že byla náboženstvím a filozofií, ne jen konfliktem, který zasahuje pouze politickou a společenskou část života. „Znepokojivé spojenectví mezi lůzou a elitou a podivné sblížení jejich aspirací bylo dáno skutečností, že obě tyto vrstvy byly jako první vyloučeny ze struktury národního státu a systému třídní společnosti.“³⁸ Totalitní režim paradoxně obě skupiny později označil za nebezpečné a povahou tohoto vyloučení byl strach o vlastní totalitní nadvládu. Obě skupiny se domnívaly, že se k nim připojí nekonečné masy, že se k nim dříve či později může připojit většina evropských národů ochotných provést revoluci. Obě skupiny se mýlily. Lůza doufala, že jí masy dopomohou k moci, a že do společnosti vnese podnikavého ducha podsvětí, ale po nástupu totalitních hnutí k moci se ukázalo, že tato iniciativa by mohla ohrozit totální ovládání člověka, proto je nežádoucí. Posléze se ukázalo, že ani brutalita nebyla vlastní pouze lůze a lze se jí snadno během relativně krátké doby naučit. Pokud byly zločiny dobře organizovány a získaly podobu rutinní práce, pak byly koordinované masy k brutální mašinérii exterminace mnohem ochotnější – zde dochází k částečnému prolínání lůzy a mas.

Některým příslušníkům intelektuální elity je připisováno, že sympatizovali s totalitním hnutím nebo dokonce podnítili totalitarismus. Podle Arendtové cokoli tyto lidé udělali či neudělali, nemělo na totalitarismus žádný vliv. „Všude, kde se totalitní hnutí chopilo moci, byla celá tato skupina příznivců odstraněna ještě předtím, než režim přistoupil k nejhorším zločinům. Intelektuální duchovní a umělecká iniciativa je pro totalitarismus stejně nebezpečná jako zločinecké aktivity lůzy, a obě jsou nebezpečnější než pouhá politická opozice.... Totální ovládání nepřipouští svobodnou iniciativu v žádné oblasti života, žádnou aktivitu, která není zcela předvídatelná.“³⁹

Totalitarismus nahrazuje talenty lidmi s nedostatkem inteligence a tvořivosti, ale s maximální loajalitou.

³⁷ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymenh, 1996. s. 468.

³⁸ Tamtéž, s. 469.

³⁹ Tamtéž, s. 471.

2.2 Totalitní hnutí

2.2.1 Totalitní propaganda

Vlastní síla totalitarismu může, podle mého názoru přitahovat jen elitu a lůzu, o kterých se zmiňuji v předchozí kapitole. Masy je ale nutné si získat propagandou. Teror a propaganda v totalitních zemích jsou pouze dvě strany stejné mince, podle Arendtové je toto pravda jen zčásti a tam, kde už má totalitarismus svoji absolutní moc, je propaganda nahrazena indoktrinací. „Totalitarismus se tváří v tvář odporujícím faktům nespokojí s tvrzením, že nezaměstnanost neexistuje; jako součást své propagandy zruší podporu v nezaměstnanosti.“⁴⁰

Jak Arendtová popisuje: „Jelikož totalitní hnutí existují ve světě, který sám totalitní není, jsou nuceni uchýlovat se k tomu, co obvykle chápeme jako propagandu.“⁴¹ Netotalitní svět – zejména netotalitní země v zahraničí nebo netotalitní vrstvy domácího obyvatelstva představují ty vrstvy okrajové společnosti, na které je propaganda zaměřena. Totalitní vláda se obvykle snaží omezit používání propagandy na poskytování vhodného materiálu své zahraniční politice, a kdykoli se tato dostane do rozporu s domácí indoktrinací, je vysvětlována jako nutný taktický manévr. Totalitní diktátoři se budou zabývat propagandou tím víc, čím větší na ně bude tlak zvenčí. Nutnost propagandy je tedy silně ovlivněna okolním světem. Nad podmaněnou populací, kde již propaganda – psychologická válka – není nutná, vládne teror. „Tam, kde vláda teroru dosáhla dokonalosti, jako v koncentračních táborech, propaganda zcela mizí; v nacistickém Německu byla dokonce výslovně zakázána.“⁴²

Propaganda je tedy nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním světem, zatímco teror je podstatou jeho formy vlády. Specifické je používání nepřímé, zastřené manipulace, místo přímých hrozeb. Silný důraz je u propagandy dáván na vědeckost jejích tvrzení, podobné rysy mají i obchodní reklamy, u obojího je věda

⁴⁰ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 473.

⁴¹ Tamtéž, s. 457.

⁴² Tamtéž, s. 476.

jakousi náhražkou moci. „Totalitní propaganda pozvedla ideologickou vědeckost a její techniku činit prohlášení formou předpovědí na vysokou úroveň co do účinnosti metody a absurdity obsahu... sotva existuje lepší způsob jak se vyhnout diskusi, než vymanit argument z možnosti přítomné kontroly a prohlásit, že teprve budoucnost může ukázat jeho opodstatněnost.“⁴³

Tento postup ale nevynalezly totalitní ideologie, bývá využívána moderní politikou obecně. „Nicméně úspěch totalitní propagandy nespočívá ani tak moc na její demagogii jako na poznání, že zájem jako kolektivní síla může být pocíťován pouze tam, kde trvalé útvary ve společnosti vytvářejí nutné převody mezi jednotlivcem a skupinou; nelze vytvářet účinnou propagandu založenou na pouhém zájmu mezi masami, jejichž hlavní charakteristikou je, že nepatří k žádné společenské nebo politické skupině, a které proto představují opravdový chaos individuálních zájmů.“⁴⁴

Typickým znakem pro vůdce mas je jeho neomylnost, která se ani tak nezakládá na inteligenci, ale na správné interpretaci historických nebo přírodních sil, které neohrozí ani zkáza či porážka, protože časem se pravda vůdce prosadí. Dojem neomylnosti a úspěch postoje interpretujícího zprostředkovatele předpověditelných sil vedl k tomu, že si totalitní vůdci zvykli oznamovat politické záměry formou prorocství. Metoda neomylné předpovědi prozrazuje na totalitní hnutí, že jeho konečným cílem je dobýt svět, ve světě, který naprosto ovládá, může totalitní vládce proměnit všechna svá prorocství a lži v pravdu. Propaganda ve výběru témat také zohledňovala funkci tajuplnosti.

Slabinou totalitní propagandy je, že nemůže splnit touhu mas po srozumitelném a předvídatelném světě. Masy odmítají uznat, že realitu prostupuje náhodnost a jsou tedy náchylné k různým ideologiím, protože ty jim vysvětlují fakta jako pouhé příklady zákonů. „Síla, jíž disponuje totalitní propaganda... spočívá v její schopnosti odloučit masy od světa reálného.“⁴⁵

Nejúčinnější fikcí nacistické propagandy byl příběh o světovém spiknutí Židů. Poválečná antisemitská propaganda nebyla výmyslem německých nacistů,

⁴³ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 479.

⁴⁴ Tamtéž, s. 481-482.

⁴⁵ Tamtéž, s. 488.

představy o židovské světové moci lze zpětně dohledat již na konci 18. století a představa Žida jako vtělení zla je středověká. Od počátku své existence nacisté ve své propagandě nepoužívali hesla, která by označovala jakoukoli formu vlády, jako demokracie, republika, diktatura či monarchie. Hitler sám, pokud vůbec o této věci hovořil, se označoval za vůdce německého národa, nikoli za hlavu státu ve smyslu diktátora či monarchy.

Nacisté využili *Protokoly sionských mudrců*⁴⁶ jako nástroj pro obvinění Židů ze spiknutí. Protokoly se dotýkají mnoha významných politických problémů své doby, směřují k dobytí světa Židy a vlády nad ním. Nacistická propaganda objevila v Židovi předchůdce germánského pána světa. Ujišťovala masy, že národy, které první Židy porazí, získají jejich místo v ovládnutí světa. „Blud o již existující židovské světovládě tvořil základ pro iluzi o budoucí světovládě germánské.“⁴⁷ Protokoly ukazovaly ovládnutí světa jako reálnou možnost, které brání jen malý národ Židů. „Tvrdost, s jakou totalitní diktátoři navzdory zjevné absurditě lpěli na svých prvotních lžích, je něčím víc než jen pověřenou vděčností tomu, co dosáhlo žádaného účinku... Jsou-li už ona propagandistická hesla jednou začleněna do živé organizace, nelze je odstranit bez rizika zničení celé struktury.“⁴⁸ Příčinou převahy totalitní propagandy nad propagandou jiných stran a hnutí je, že její obsah již není objektivní problematikou, na kterou si člověk může udělat názor, ale stává se skutečným a nedotknutelným prvkem jako jsou pravidla aritmetiky.

Propaganda dokonale odolná proti argumentům založeným na realitě, může být vyvrácena jen jinou, silnější nebo lepší realitou. „Bez podpory síly hnutí přestávají jeho členové okamžitě věřit dogmatům, pro která byli ještě včera hotovi obětovat život.“⁴⁹ Jakmile je zničeno hnutí, masy se vracejí ke stavu izolovaných jednotlivců.

⁴⁶ Protokoly sionských mudrců jsou v hrubých rysech vyjádřením programu židovstva, který současně naznačuje plán a prostředky k ovládnutí a zničení všech nežidovských národů a států bez výjimky. Podává návod, jak si má židovstvo počínat, aby na troskách těchto států vybudovalo svoje celosvětové panství. Helebrandt, R.: Knížata zloby. Protokoly sionských mudrců. Online: <http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Protokoly%20sionsk%C3%BDch%20mudrc%C5%AF.pdf>

⁴⁷ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymen, 1996. s. 496.

⁴⁸ Tamtéž, s. 499.

⁴⁹ Tamtéž, s. 500.

2.2.2 Totalitní organizace

„Formy totalitní organizace jsou určeny k přenášení propagandistických lží hnutí, konstruovaných kolem určité centrální myšlenky – spiknutí Židů, trockistů nebo 300 rodin atd.“⁵⁰ Organizace a propaganda jsou pak dvěma stranami téže mince, protože organizace vzniká za pomoci propagandy a propaganda bez podpory organizace neúčinkuje. Organizace jako taková je zcela originální prvek, který totalitarismus zavedl do politiky vůbec. Je nejdůležitějším a nejvýraznějším prvkem totalitarismu, odlišujícím ho od všech ostatních systémů. Organizace vzniká na podporu hnutí, jeho propagandy a je zajímavé, že nezaniká v okamžiku, kdy hnutí převezme moc ve státě. Organizace vytváří duplikaci všech státních orgánů a tak v okamžiku převzetí moci ve státě vzniká mezi státem a organizací vztah vyjádřený vztahem mezi zdánlivou a skutečnou mocí. Státní orgány nejsou zrušeny, ale plní jen nedůležité úkoly, které mu jsou organizací zadány. Stát je prostě vnější fasáda zakrývající skutečnou autoritu. Sama organizace je přitom ještě velice složitá a linie autority a moci se v ní neustále mění.

Arendtová k tomu dodává: „jediné pravidlo, kterým si občan může být jist, je, že čím je úřad známější, tím méně má moci a skutečná moc začíná tam, kde začíná utajení.“ Z toho vyplývá, že největší moc uvnitř organizace měla tajná policie. Tajná policie se svojí efektivitou a kompetentností, skutečné výkonné jádro organizace, leží nad státem a schovaná za fasádou zduplikovaných, neustále se měnících a nevýkonných řádů. Přesto ani šéf tajné policie neohrožuje postavení vůdce strany.

Hitler propagoval politiku neustálého rozšiřování řad sympatizujících a udržování omezeného počtu členů strany. „Organizace fronty obklopují členstvo hnutí ochrannou zdí, které je odděluje od vnějšího, normálního světa; zároveň tvoří most zpět k normálnímu stavu, bez něhož by členové v období před uchvácením moci pociťovali příliš ostře rozdíly mezi svými přesvědčeními a přesvědčeními normálních lidí, mezi vylhanou fiktivností svého vlastního světa a realitami světa

⁵⁰ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 501.

normálního.⁵¹ „Organizace fronty působí oběma směry: jako fasáda totalitního hnutí pro netotalitní svět, a jako fasáda tohoto světa pro vnitřní hierarchii hnutí.“⁵² Sympatizující je ještě normálním obyvatelem vnějšího světa, řadový člen hnutí také ještě v mnoha ohledech patří k okolnímu světu a člen militantní skupiny se s hnutím plně identifikuje.

Tato struktura tlumí dopad dogmatu totalitarismu, které tvrdí, že svět je rozdělen do dvou nepřátelských táborů a zabraňuje přímé konfrontaci členů hnutí s vnějším světem, kteří jsou tak dobře chráněni před realitou netotalitního světa a podceňují rizika totalitní politiky.

Totalitární model těží také z toho, že se může neustále neomezeně pozměňovat, což umožňuje neustálé včleňování nových vrstev a vymezování nových stupňů v militantní hierarchii. Tahle proměnlivá hierarchie umožňuje degradovat jakýkoli hodnostní stupeň nebo skupinu a odsunout tuto vrstvu dále od centra, anebo udělat pravý opak.

Vojenská hodnota totalitních elitních útvarů bývá, podle Arendtové, často přeceňována, zatímco jejich vnitrostranický význam je obvykle opomíjen. Kromě militaristických organizací jsou důležité i organizace různých jiných profesí. „To, co je na tom pro hnutí skutečně důležité, je, aby, – dokonce už před uchvácením moci – působila dojemem, že v jejich řadách jsou všechny společenské živly.“⁵³

„V centru hnutí, jako zdroj jeho hybného momentu a síly, stojí vůdce. Od útvaru elity jej odděluje vnitřní kruh zasvěcenců, kteří kolem něho prostírají auru jakéhosi neproniknutelného tajemství... Jeho postavení uvnitř tohoto důvěrného kruhu závisí na jeho schopnosti spřádat intriky mezi jeho členy... Od dřívějších typů diktátorů se odlišuje v tom, že skoro nikdy nevítězí prostým násilím.“⁵⁴ Hlavním úkolem vůdce je hrát obě role typické pro každou vrstvu hnutí, tedy působit jako magická ochrana hnutí proti vnějšímu světu a zároveň být mostem, který s ním hnutí spojuje.

⁵¹ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 504.

⁵² Tamtéž, s. 505.

⁵³ Tamtéž, s. 510.

⁵⁴ Tamtéž, s. 513.

Vůdce přejímá odpovědnost za každé jednání kteréhokoli člena a jmenuje každého funkcionáře. „Tato úplná identifikace vůdce s každým jmenovaným nižším vůdcem a tento monopol zodpovědnosti za všechno, co je konáno, jsou také nejnápadnějšími znaky rozhodného rozdílu mezi totalitním vůdcem a obyčejným diktátorem nebo despotou.“⁵⁵ Důsledkem této identifikace je, že nikdo se nedostane do situace, kdy by byl odpovědný za své jednání nebo schopný objasnit jeho důvody. Objasňovat a vysvětlovat má právo jen vůdce, takže se vnějšímu světu jeví jako jediná osoba, která ví, co činí. „Skutečné tajemství totalitního vůdce spočívá v takové organizaci, která mu umožňuje přijmout totální zodpovědnost za všechny zločiny páchané elitními útvary hnutí a zároveň vznášet nárok na čestnou, nevinnou bezúhonnost nejnaivnějšího stoupence z řad sympatizujících.“⁵⁶

Ani v Německu ani v Rusku se neutajovalo, co je cílem hnutí. „Nicméně hlavní hodnota organizační struktury a mravních standardů tajných či konspirativních společností pro účely masové organizace nespočívá ani v oněch jí vlastních zárukách bezpodmínečné sounáležitosti a vzájemné loajality a v organizovaném projevu nezpochybňovaného nepřátelství vůči vnějšímu světu, spočívá v její nedostižné schopnosti vytvářet a ochraňovat fiktivní svět pomocí soustavného lhaní.“⁵⁷ V této situaci, kdy je svět neustále měnící se a nesrozumitelný, se masy začínají chovat tak, že věří zároveň všemu a ničemu, soudí, že všechno je možné a nic není pravda. Sympatizující jsou tou skupinou, o které se předpokládá, že plně důvěřuje vůdcovým slovům (veřejným projevům). „Bez organizačního rozdělení hnutí na elitní útvary, členstvo a sympatizující by vůdcovy lži nepůsobily. ... Výsledkem tohoto systému je, že naivní důvěřivost sympatizujících, dělá lži věrohodnějšími pro vnější svět, zatímco odstupňovaný cynismus členstva a elitních útvarů zároveň vylučuje nebezpečí, že by kdy vůdce byl vahou vlastní propagandy nucen naplnit svá tvrzení a předstíranou bezúhonnost.“⁵⁸ Od členů elitních útvarů se zase neočekává, že budou věřit v

⁵⁵ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 514.

⁵⁶ Tamtéž, s. 515.

⁵⁷ Tamtéž, s. 523.

⁵⁸ Tamtéž, s. 526.

doslovnou pravdivost ideologických vysvětlení, která jsou tvořena jen jako odpověď pro masy.

Výchova elity se zaměřuje na potlačení její schopnosti rozeznávat realitu a fikci, není to tedy výchova ideologů. „Význačnou negativní vlastností totalitní elity, je, že se nikdy nezastaví, aby přemýšlela o světě, jaký skutečně je, ani kdy nesrovnává lži se skutečností. Její nejhýčkanější ctností je v souladu s tím oddaná věrnost vůdci, který jako jakýsi talisman zajišťuje konečné vítězství lži a fikce nad pravdou a skutečností.“⁵⁹

Nejvyšší vrstvu organizace totalitních hnutí pak tvoří okruh okolo vůdce. Může to být formální instituce, nebo proměnlivá klika lidí, kteří ani nemusí zastávat nějaký úřad. Nejvyšším stupněm hierarchie je nezávislost na obsahu vlastní ideologie.

Sesazení vůdce je nemožné, protože by se tím zničilo kouzlo neomylnosti a celý systém by se zhroutil, takže je pro nejužší okruh vůdcových spolupracovníků nepředstavitelné se snažit vůdce svrhnout a nastoupit na jeho místo, ale naopak je pro ně nutné vůdce podporovat, protože by ho za příznivých okolností mohli nahradit v budoucnu. „Jádrem jejich loajality není víra v neomylnost vůdce, nýbrž přesvědčení, že neomylným se může stát každý, kdo ovládá nástroje násilí dokonalejšími metodami totalitní organizace.“⁶⁰

2.3 Totalitarismus u moci

V totalitních hnutích nikdy nenastala transformace v tom smyslu, že by se socialistická hnutí chopila moci v každé své zemi – v ten moment by v podstatě došlo k ukončení procesu jejich přeměny v národní strany. Tato transformace patrně nikdy nenastala z toho důvodu, že by celý systém zabředl do formy absolutní vlády, nebo by mohlo dojít k tomu, že svoboda hnutí by byla omezena hranicemi zmocněného území.

⁵⁹ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymenh, 1996. s. 528.

⁶⁰ Tamtéž, s. 531.

2.3.1 Takzvaný totalitní stát

Netotalitní svět se dopustil řady omylů v diplomatických jednáních s totalitními vládami, protože vycházel ze zdravého rozumu a běžné zkušenosti a ty zde ztratily kontakt s realitou. Přes všechny ústupky se nepodařilo přimět totalitní státy k návratu do Společnosti národů, ani k upuštění od stížnosti, že se celý svět spiknul proti nim. „Ještě víc zneklidňující bylo, jak se totalitní režimy vypořádaly s ústavní otázkou. V počátečních letech své moci vydali nacisté záplavu zákonů a dekretů, ale nikdy se neobtěžovali oficiálně zrušit výmarskou ústavu.“⁶¹

Podle Hitlera v totalitním státě nemá být rozdíl mezi zákonem a etikou. Hitler argumentoval tím, že jestliže platný zákon je totožný s všeobecně zakořeněnou etikou společnosti, není už veřejných dekretů potřeba.⁶² V takovém případě by se každý mohl řídit pouze svým svědomím, bez toho, že by k tomu potřeboval jakékoliv zákony či jiné veřejné listiny. Zároveň je však nutné si uvědomit, že i v případě, že by zákony byly určeny etikou, bylo by velmi obtížné získat ve společnosti absolutní souhlas nad jedinou etikou – důvodem je existence řady sociálních skupin s vlastními etickými kodexy, a nelze tedy dle mého názoru, tak jak předpokládá Arendtová, konstatovat, či předpokládat totožnost zákona s etikou. Právě z tohoto důvodu existuje politika, v jejímž rámci dochází ke komunikaci postojů jednotlivců. Překvapující je struktura totalitního státu, zejména vztah strany a státu v Německu, kde vše fungovalo na základě zdvojené organizace. Každou funkci státní administrativy plnil zároveň některý stranický orgán, na což byl v nacistickém Německu kladen poměrně velký důraz. Vytvořením tzv. stínových úřadů tak v podstatě došlo k založení druhého státu vedle vlastního státu. Podobná situace rozdělení na vládu skutečnou a vládu zdánlivou se odehrála i v Rusku, i když zde rozlišení nebylo natolik příkré a obě struktury se spíše o moc dělily. „Zdvojování úřadů a rozdělování autority, koexistence skutečné a zdánlivé moci postačují sice k vytvoření zmatku, ale nikoli k vysvětlení „beztvarosti“ celé struktury.“⁶³

⁶¹ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 537 – 538.

⁶² V Sovětském svazu byla ústava z r. 1936, která zahájila gigantické superčistky, stejně přehlížena jako ústava Výmarská za nacistického režimu a stejně tak nikdy nedošlo k jejímu zrušení.

⁶³ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. C.d., s. 543.

Zdvojování se v Německu týkalo i územního členění a tak obyvatelé určitého území spadali hned pod několik mocenských sil a nevěděli, která autorita je nadřazená ostatním, koho mají v daném okamžiku poslouchat. „Technicky řečeno, zdrojem veliké pohyblivosti a proměnlivosti hnutí je uvnitř aparátu totalitní vlády to, že vedení neustále přesunuje skutečné centrum moci často do jiných organizací, aniž by ovšem rušilo, či dokonce nějak veřejně odhalovalo a diskreditovalo skupiny, které byly takto zbaveny moci.“⁶⁴ „Multiplikace úřadů byla nesmírně užitečná pro ustavičné přenášení moci; navíc, čím déle zůstával totalitní režim u moci, tím víc narůstá počet úřadů a možnost zaměstnání výlučně závislého na hnutí, jelikož zbavení úřadu pravomoci nikdy neprovází jeho zrušení.“⁶⁵

Z předchozí citace je zjevné, že důsledkem územního členění podle stranických organizací v nacistickém Německu vedlo, mimo jiné, k zeměpisnému zmatku, kdy obyvatelé Německa podléhali pod pravomoc hned několika mocenských sil, ale nikdy si nemohli být jisti, která z nich je v danou situaci důležitější a kterou poslouchat. Vykonavatelé moci se však nacházeli v obdobné situaci a museli spoléhat na svou intuici a určitý výcvik, aby rozpoznali záměry vágních příkazů. Zdrojem proměnlivosti uvnitř hnutí je neustálé přesouvání skutečného centra moci do jiných organizací.

Příklad plánované beztvorosti nám dává vývoj v oblasti organizování antisemitismu. V roce 1933 byl založen ústav pro studium židovské otázky v Mnichově, který se rozrostl na výzkumný ústav pro moderní německé dějiny. V roce 1940 byl zřízen ve Frankfurtu jiný ústav pro studium židovské otázky, o kterém se předpokládalo, že obdrží poklady židovských sbírek. Potom co tyto sbírky skutečně dorazily do Německa, neputovaly do Frankfurtu, ale do Berlína, kde ji převzalo oddělení gestapa pro likvidaci židovské otázky včele s Adolfem Eichmannem. Žádná z těchto institucí nebyla zrušena, takže v roce 1944 fungovaly všechny tři a jádro autority leželo na nejnovější z nich, tedy na zvláštním oddělení gestapa.

V Rusku se multiplikace zřetelně projevuje v tajné policii. „Jediné pravidlo, kterým si v totalitním státě může být každý jistý, je, že čím jsou vládní úřady

⁶⁴ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymenh, 1996. s. 545.

⁶⁵ Tamtéž, s. 547.

viditelnější, tím menší je jejich moc, a čím méně se ví o existenci nějaké instituce, tím mocnější se nakonec ukáže... Skutečná moc začíná tam, kde začíná utajení.“⁶⁶

Každý podnik, každé oddělení obsahuje útvar tajné policie, který na ně dohlíží a zároveň vedle něj existuje další oddělení tajné policie, který dohlíží na všechny, včetně tajných agentů. Nejdůležitějším aparátem je však tajná policie uvnitř tajné policie. Zde je patrné pravidlo, že čím méně je instituce viditelná, s o to větší mocí disponuje.

Jedna z charakteristik totalitních diktatur je, že v nich chybějí palácové revoluce. Vůdce svou činností, přesouváním moci a autority a častou změnou důvěrníků nedovoluje vytvoření stálé kliky, která by se mohla pokusit získat moc. (v případě Stalina se jednalo dokonce o přímou likvidaci jeho důvěrníků, takže vznik nějaký kliky uvnitř hnutí byl prakticky nemožný). „Neexistence vládnoucí kliky učinila obzvlášť zmatenou a obtížnou otázku nástupce totalitního diktátora... V totalitních podmínkách se znalost labyrintu převodních pák rovná nejvyšší moci a každý jmenovaný následník, který dospěje k tomu, že opravdu ví, co se děje, je po nějakém čase automaticky odstraněn.“⁶⁷ Svým způsobem je tedy vůdce buď nenahraditelný, nebo je lhostejno, kdo ho nahradí, protože lid bude poslouchat kohokoli. „Důvod, proč důvtipné vynálezy totalitní vlády, s jejich absolutní a nepřekonatelnou koncentrací moci v rukou jednoho jediného muže, nebyly nikdy předtím vyzkoušeny, spočívá vtom, že žádný obyčejný tyran nebyl nikdy dostatečně šílený, aby zahodil všechny omezené a místní zájmy – ekonomické, národní, lidské, vojenské – v zájmu čistě smyšlené reality v nějaké neurčité vzdálené budoucnosti.“⁶⁸

Vůdce zastává dvojí roli – hlavy státu a vůdce hnutí, spojuje tak ve své osobě vrchol militantní krutosti a zároveň i normality, která vzbuzuje důvěru.

⁶⁶ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 550.

⁶⁷ Tamtéž, s. 555.

⁶⁸ Tamtéž, s. 560.

2.3.2 Tajná policie

Podle Arendtové známe zatím pouze dvě formy totalitní nadvlády, a to diktaturu národního socialismu a diktaturu bolševismu, které se zásadně liší od jiných vlád jak despotických, diktátorských tak tyranských. Totalitní rysy jsou nové a tak nemohou být odvozovány od systémů vlády jedné strany.

Rozdíl je zejména ve vztahu strany a státu, kdy u diktatury jedné strany se k funkcím dostávají ti nejmocnější členové strany a strana pozbývá svou mocenskou pozici ve prospěch státu. Zatímco u totalitní formy vlády se do státního aparátu dostávají členové strany, kteří mají pro ni druhotný význam a všechnu skutečnou moc mají instituce hnutí. „Nad státem a za fasádami zdánlivé moci – v bludišti multiplikovaných úřadů, podléhajících všem změnám autority, a v chaosu nevykonnosti – leží mocenské jádro země, vysoce efektivní a vysoce kompetentní služby tajné policie.“⁶⁹

Policie je pro účely totalitní vlády mnohem výhodnější než vojsko, které se nedá dobře využít v občanské válce, protože se nedokáže dívat na své spoluobčany jako na nepřátele. Policie je velmi úzce spjata s vládoucí třídou, která ji v podstatě využívá jako nástroj, jak se vypořádat nikoliv s běžnou kriminalitou tak, jak bývá zvykem v demokratických zemích, ale jako nástroj, jak se zbavit nepohodlných občanů. A protože s oběťmi své agrese zachází totalitní vládce jako s rebely či vlastizrádci, je i při expanzi pro něj výhodnější policie nežli vojsko. Vojsko nemá v totalitních režimech natolik dominantní úlohu, jako policie, která je ve své podstatě přímo podřízena vůli vůdce, plní jeho pokyny a postupuje podle nich. Ve své podstatě tento stav znamená rovněž narušení „normální“ fungování sféry práva. Tato sféra, pokud funguje, právě vynucuje provokaci, neboť obviněného je potřeba skutečně odsoudit, ne pouze obvinít.

Dominantní role tajné policie je v domácí politice totalitních zemí. V prvních stádiích totalitního režimu se tajná policie zaměřuje na odhalování tajných nepřátel a štvance bývalých odpůrců dále pak nábořem celé populace a přesvědčováním členů strany pro plnění role dobrovolných agentů. Konec prvního období nastává s

⁶⁹ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 570.

likvidací odboje. Až po vyhlazení skutečných nepřátel se obsahem totalitních režimů stává teror.

Totalitní tajná policie začíná fungovat až po pacifikaci země a vnějším pozorovatelům se proto může zdát zcela zbytečná. Totalitní tajná policie nepoužívá, na rozdíl od tajných služeb despotické vlády, metody provokace, která je potřebná za předpokladu, že pouhé podezření nestačí k zatýkání a trestání, protože tuto metodu totalitní vládce k odstranění svých nepřátel nepotřebuje.

Důležitým termínem pro označení momentálního nepřítele totalitního systému je „objektivní nepřítel“, jenž se mění podle okolností. Podezřelá je a priori celá populace z důvodu schopnosti myslet a měnit názor. K likvidaci takového nepřítele je tedy neustále potřeba činná policie, která je zcela podřízena vůli vůdce. Totalitní policie neslouží k odkrývání zločinů, ale má být po ruce, pokud se vláda rozhodne likvidovat nějakou populační skupinu, jenom ona ví, která politická linie bude prosazována.

„Jedním z důvodů pro duplikaci tajných služeb, jejichž agenti se navzájem neznají, je to, že totalitní ovládání vyžaduje maximální možnou flexibilitu... Účinnost policie spočívá v tom, že takové vzájemně si odporující úkoly lze připravovat souběžně.“⁷⁰

„Teprve v posledním a plně totalitním období vývoje policie jsou opuštěny i pojmy objektivního nepřítele a logicky možného zločinu, oběti jsou vybírány zcela náhodně a – dokonce aniž byly obviněny – prohlašovány za životaneschopné.“⁷¹ Tato libovůle popírá lidskou svobodu lépe, než jakákoli tyranie, svoboda se zmenšuje na poslední záruku a tou je možnost sebevraždy.

Totalitní hnutí cestou k vzestupu napodobují tajné společnosti, ale ustavují se zcela veřejně, tajnou společnost vytváří až po zisku moci. Tajnou společnost totalitních režimů tvoří tajná policie. „Jediné přísně střežené tajemství v totalitní zemi, jediné utajované vědění, jaké zde existuje, se týká operací tajné policie a podmínek v koncentračních táborech.“⁷²

⁷⁰ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 577.

⁷¹ Tamtéž, s. 586.

⁷² Tamtéž, s. 589.

2.3.3 Totalitní nadvláda

Totalitní nadvláda se pokouší zorganizovat lidstvo tak, aby odstranila pluralitu a rozrůzněnost lidí, aby se každá osoba dala redukovat na identický soubor neproměnných reakcí - tedy takových reakcí, které se nemění, zabraňují spontánnosti a lidské svobodě, která je s ní úzce spjata. Takové reakce pak z celého lidstva tvoří jediného jedince. Za normálních okolností tohoto dosáhnout nelze. V koncentračních táborech však dochází k naprosté izolaci od vnějšího světa, včetně světa totalitního a takový experiment je tam možný. „Účelem táborů není jen vyhlazování lidí a ponižování lidské bytosti, nýbrž také sloužit děsnému experimentu s cílem odstranit za vědecky kontrolovaných podmínek samotnou spontánnost jako projev lidského chování a přeměnit lidskou osobnost na pouhou věc.“⁷³ Svědectví těch, kteří přežili, jsou pro nezúčastněné neuvěřitelná. Přesně toho chtěl Hitler dosáhnout, aby pravda byla tak neuvěřitelná, že jediné, co bude vypadat uvěřitelně, bude lež, kterou předkládá strana. Koncentrační tábory nejsou, jak uvádí Arendtová, vynálezem totalitních hnutí. Setkáváme se s nimi už počátkem století za búrské války, nebo v Indii a užívá se pro ně název „ochranná vazba“. Tento termín později převzala i třetí říše. Hrůza koncentračních táborů spočívala v tom, že vězňové, kteří přežívají, jsou odříznuti od světa, jako kdyby zemřeli, protože pro systém je podstatné i zapomenutí. Příbuzní vězňů mají mít od jejich zatčení pocit, že zemřeli a postupně na ně zapomenout, jakoby neexistovali. Jedinou ekonomickou funkcí koncentračních táborů nebyl výtěžek z práce, ale financování vlastních dozorcích orgánů.

„Nucená práce jako trest je omezená co do času i intenzity. Trestanec si podržuje svá práva nad svým tělem; není s absolutní libovůlí mučen ani ovládán. Vyhnanství je pouze vypovězením z jedné části světa do jiné, rovněž obývané lidskými bytostmi; nevylučuje z lidského světa úplně. Otroctví bylo v průběhu dějin vždy institucí uvnitř společenského řádu; otroci nebyli, jako vězňové koncentračních táborů, odstraněni kamsi mimo dohled, a tedy i mimo možnost

⁷³ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 593.

ochrany svých spoluobčanů; jako pracovní nástroj měli určitou cenu a jako majetek určitou hodnotu. Vězeň koncentračního tábora nemá žádnou cenu, protože ho lze kdykoli nahradit; nikdo neví, komu patří, protože se s ním nikdo nikdy nevidá. Z hlediska normální společnosti je naprosto zbytečný, třebaže v časech akutního nedostatku pracovních sil, jako v Rusku i v Německu během války, je používán pro práci.“⁷⁴

Prvním krokem k totální nadvládě je zničit v člověku právní osobu, toho bylo docíleno postavením daných skupin lidí mimo ochranu zákona a zároveň donucením netotalitního světa k uznání této bezprávnosti a dále postavením koncentračního tábora mimo běžný trestní systém a vybíráním vězňů mimo normální postup. To, že se do táborů dostávali kromě nevinných lidí nebo politických vězňů i běžní zločinci, je vlastně ústupkem totalitního státu společnosti, aby si na koncentrační tábory lépe zvykla. Konečným cílem je, aby celou populaci obyvatel tábora tvořili lidé nevinní.

Dalším krokem je zabití morální osoby v člověku tím, že je znemožněno mučednictví, protože už nikdo nevěří, že protest má jakoukoli hodnotu. „Koncentrační tábory tím, že udělaly samu smrt anonymní (že znemožnili zjistit, jestli nějaký vězeň mrtev, nebo živ) oloupily smrt o její význam konce naplněného života.“⁷⁵ Tím člověku po smrti přičkli fakt, že ve skutečnosti nikdy neexistoval.

Vytvořením podmínek, kdy svědomí přestává být adekvátní a konat dobro je nemožné, rozšiřují totalitní režimy spoluúčast všech lidí na svých na obětech. „Jestliže člověk stojí před alternativou vyzradit a tím zavraždit své přátele, nebo poslat na smrt svou ženu a děti, za něž je v každém ohledu zodpovědný; jestliže dokonce sebevražda by znamenala bezprostřední zavraždění vlastní rodiny – jak se má rozhodnout? Alternativa už není volbou mezi dobrem a zlem, ale mezi vraždou a vraždou.“⁷⁶

Destrukce individuality a tedy totální nadvláda je téměř vždy úspěšná, zdaří-li se tyto dva kroky, tedy zavraždění morální osoby a zničení osoby právní. Totální nadvláda se musí snažit zničit veškerou spontaneitu, čehož docílí zničením

⁷⁴ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymenh, 1996. s. 600.

⁷⁵ Tamtéž, s. 610-611.

⁷⁶ Tamtéž, s. 611.

individuality a lidské důstojnosti. Tím docílí naprosté vypočitatelnosti reakcí, která je pro ovládání lidí žádoucí. „Totalitarismus neusiluje o despoticou vládu nad lidmi, ale o systém v němž jsou lidé nadbyteční. Totální moc lze zřídit a udržovat pouze ve světě podmíněných reflexů, ve světě loutek bez sebemenší stopy spontaneity.“⁷⁷

Totalitní ideologie neusilují o přeměnu vnějšího světa či společnosti, ale o přeměnu lidské přirozenosti.

2.4 Ideologie a teror: nová forma vládnutí

Forem vlády, které se ve světě vyskytují a vyskytovaly, je velmi málo, byly objeveny brzy a prokazují dlouhou životnost. Máme tendenci totalitarismus interpretovat jako novou formu tyranie, tedy vládu, kde moc není omezena zákonem a ovládá ji jediný člověk, to jsou znaky tyranie naší tradice. Totalitní režim pohrdá jakýmkoli právem, nerespektuje ani zákony, které sám vyhlásil. Nicméně nacisté se odvolávali k zákonům přírody a bolševici k zákonu dějin. „Základem víry nacistů v rasové zákony jakožto výraz zákona přírody u člověka je Darwinova představa člověka jako produktu přírodního vývoje, nekončící nutně lidskými bytostmi současného druhu, stejně jako za vírou bolševiků v třídní boj jakožto výraz zákona historie je Marxova koncepce společnosti jako produktu gigantického historického pohybu, který se podle vnitřního, sobě vlastního zákona pohybu řítí ke konci historických dob, kdy zničí sebe sama.“⁷⁸

Podstatou totalitního ovládání je teror, který je uskutečňováním zákona pohybu, jehož hlavním cílem je umožnit přírodním nebo historickým silám, aby svobodně zmítaly lidstvem. Zákon pohybu tedy znamená princip neustálého vývoje. Vývoj lidské bytosti umožňují rasistické zákony, a tak nacistická teorie Darwinova výběru může být uskutečněna pod rouškou totalitní nadvlády. Stejně tomu je i u Marxovy teorie třídního boje, která teror využívá. Teror je realizací zákona pohybu a usiluje o stabilizaci lidí v tom smyslu, aby svobodně lidské

⁷⁷ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikymenh, 1996. s. 617.

⁷⁸ Tamtéž, s. 625.

jednání nemohlo být uskutečněno a síly přírody nebo dějin byly osvobozeny. „V dokonalém totalitním režimu, kde se všichni lidé stali jediným člověkem, kde se veškeré konání zaměřuje na urychlení pohybu přírody nebo historie, kde každý jednotlivý čin je provedením rozsudku smrti, který již vznesly příroda nebo historie, tj. v poměrech, kdy se lze zcela spolehnout na to, že teror udrží hnutí ve stálém pohybu, by nebylo vůbec třeba žádného akčního principu odděleného od své podstaty.“⁷⁹ Dokud totalitní řád pevně neopanežkuje zemi, nemůže se teror jako podstata vlády a princip pohybu plně realizovat. Totalitní nadvláda, která má potřebu řídit chování občanů ve veřejných záležitostech, nemůže použít akční princip právě proto, že chce vyloučit schopnost člověka jednat.

V totalitních podmínkách je, více než kdy jindy, rozšířen strach, který ale ztrácí svoji funkčnost v podmínkách, kdy jednání jím motivované nemůže pomoci vyhnout se nebezpečí. Cílem totalitní výchovy pak není vštěpovat lidem nějaké přesvědčení, ale zničení schopnosti nějaké si sám utvořit. „Obyvatelé totalitní země jsou chyceni a uvrženi do procesu přírody nebo historie v zájmu urychlení jeho pohybu; jako takoví mohou být pouze katy nebo oběťmi podle zákona inherentního tomuto pohybu. Proces umožňuje rozhodnout, že ti, kteří dnes eliminují..., budou zítra těmi, které je třeba obětovat. To, co totalitní řád potřebuje k řízení chování podrobených, je náležitá příprava každého z nich pro to, aby se hodil stejně dobře pro roli popravčího jako pro roli oběti. Tato dvoustranná příprava, náhrada za nějaký akční princip, je ideologie“⁸⁰ Akční princip je podle Montesquieua to, podle čeho můžeme definovat formy vlády, co je pro každou z nich typické.⁸¹

Ideologie předpokládají, že jediná idea stačí k vysvětlení všeho, a že žádná zkušenost nemůže přinést poučení. Ideologie devatenáctého století samo o sobě totalitární nejsou, a přestože rasismus a komunismus se staly rozhodujícími ve dvacátém století, nebyly totalitárnější než ideologie jiné. „Staly se jimi proto, že prvky zkušenosti, na nichž byly původně založeny – boj mezi rasami a světovládou

⁷⁹ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 630.

⁸⁰ Tamtéž, s. 631.

⁸¹ Termín „akční princip“ užíval Charles Louis Montesquieu k definování formy vlády. „Akční princip“ vládu i občany inspiroval k veřejné aktivitě a zároveň sloužil jako kritérium k posuzování konání ve veřejných záležitostech. Dle Montesquieua je akčním principem v monarchii čest, v republice ctnost a v tyranii strach.

a boj mezi třídami o politickou moc v příslušných zemích, se ukázaly politicky důležitější než zkušenosti v základech jiných ideologií.“⁸² Prvky totalitarismu v ideologii plně rozvíjí až totalitní hnutí - pravá povaha ideologie se projeví tím, jakou roli hraje v aparátu totalitní nadvlády.

Výše uvedenou problematiku konceptu boje ras a tříd také analyzuje Michel Foucault v díle *Je třeba bránit společnost*.⁸³ „Nesmíme koneckonců zapomenout, že Marx napsal koncem svého života v roce 1882 Engelsovi: „Ale ty víš velmi dobře, kde jsme našli náš třídní boj: u francouzských historiků, když psali o boji ras.“⁸⁴ Jak dále Foucault popisuje od 16. a 17. st. na Západě začíná ustupovat společnost, jejíž historické vědomí bylo ještě římského typu, to je společnost soustředěná ještě na rituály, suverenity a její mýty a že v zápětí nastupuje společnost, řekněme, moderního typu – společnost, jejíž historické vědomí se nesoustřeďuje na suverenitu a problémy jejího založení, ale na revoluci, na její sliby a proroctví budoucího osvobození. „Odtud tedy chápeme, jak se domnívám, jak a proč mohl diskurs získat uprostřed 19. století nový rozměr.“ Foucault dále upozorňuje, že v okamžiku, kdy se tento diskurs začal měnit, začal konvertovat k revolučnímu diskursu a pojem boje ras začal být nahrazován pojmem třídního boje.⁸⁵ Tento diskurs boje ras a tříd se dle Foucaulta paradoxně prolíná a dále dokazuje, že ačkoliv zvenčí mohou vypadat odlišně, mají naprosto stejný základ. „Na jedné straně tedy máme nacistické znovuvepsání státního rasismu do staré legendy o rasách ve válce a na druhé straně sovětské znovuvepsání třídního boje do oněmělých mechanismů státního rasismu.“⁸⁶ Jakmile se totalitní hnutí dostane k moci, začne měnit realitu podle ideologických požadavků, propaganda se pak snaží do každé události vnést nějaký tajný význam a za každým politickým činem hledá tajný záměr. Prostředek přeměny ideologie ve zbraň byl pro Stalina i Hitlera prostý. Brali své ideologie smrtelně vážně a postup vyvozování důsledků z ideologií hnali až do extrému – tyranie logičnosti. „V tomto historickém okamžiku, to jest v souladu se zákonem historie, mají být spáchány určité zločiny, které strana, znajíc

⁸² Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 634.

⁸³ Foucault, M. *Je třeba bránit společnost*. Praha: Filosofía, 2005.

⁸⁴ Tamtéž, s. 82.

⁸⁵ Tamtéž, s. 83.

⁸⁶ Tamtéž, s. 85.

zákon historie, musí potrestat. Pro tyto zločiny strana potřebuje zločince; důležitější než určitostí vědět, kdo je zločinec, je potrestat zločiny, jelikož historie dříve nepostoupí vpřed, a může být dokonce ve svém běhu zbržděna. Vy jste proto tyto zločiny buď spáchali, nebo vás strana povolává, abyste sehráli úlohu zločince – v obojím případě se objektivně stáváte nepřítelem strany.“⁸⁷

Jedním ze zájmů tyranských vlád je tedy docílit takovéto izolace. Ta může být počátkem teroru, ale vždy je jeho výsledkem. Bezmocnost a izolace jsou tedy hlavním ze znaků tyranie. Politické vztahy mezi lidmi jsou za tyranské vlády zpřetrhány, ale ne všechny mezilidské kontakty jsou přerušeny. Sféra soukromého života, schopnosti prožívat a zakoušet zůstávají. Totální teror však nenechává místo pro soukromý život a ničí lidskou schopnost zkušenosti, myšlení a jednání.

Organizaci takového totalitního státu je podle Arendtové možno přirovnat k cibuli. Každá vrstva společnosti má funkci chránit jinou vrstvu, která je blíže středu. Uprostřed je vůdce, jako neomylný a nenahraditelný zdroj všech myšlenek. Kolem něj je nejužší skupina věrných zasvěcenců, která ale nemusí být stálá, protože nestálost postavení v hierarchii udržuje nejistotu a znesnadňuje utvoření jakékoli kliky, která by mohla ohrozit postavení vůdce. Další vrstvou, je skupina elitních členů strany, nejlépe tajná policie, kterou ale také omezuje multiplikace funkcí, které jí byly svěřeny a které svým způsobem také mohou způsobovat nestálost této skupiny, takže není zcela jasné, která z několika organizací je právě ta, jež má v daném čase nejvyšší rozhodovací schopnost a nejvíce informací. Pak následuje skupina běžných členů strany a na závěr jsou to sympatizanti. Každá z vrstev má nepostradatelnou funkci, chránit ty ostatní, každá je specifická svými pravomocemi a informacemi, které jsou jí poskytnuty.

Pro sympatizanty jsou informace šířeny pomocí propagandy, jejímž významem je především pochopení skutečnosti, že okolní svět je spiknutý proti nim. Funkcí sympatizantů je tvořit jakýsi nárazník mezi venkovním normálním světem a světem totalitárním – fiktivním, který je jim předkládán jako jediný správný. Od elitních členů strany se nepředpokládá, že budou ovlivňováni propagandou. Ti už přeci vědí, co je vhodné pro režim a dobré pro ně a co nikoli.

⁸⁷ Arendtová, H. *Původ Totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996. s. 637-638.

Jediný, kdo má vždy ty nejčerstvější a správné informace je vůdce, o kterém se nepochybuje, protože je neomylný a jako jediný má právo vysvětlovat. Vůdce jmenuje každého do jeho funkce a má odpovědnost za každé jednání kteréhokoli člena.

Totalitní vláda se, podle Arendtové, snaží odstranit pluralitu mezi lidmi, jejich spontaneitu a tvořivost, aby dosáhla svých cílů ovládnutí lidstva pomocí odstranění jiných ras. Nastává zde pohyb k dosažení jedné rasy jako jednoho celku lidstva. Jedinci této rasy se od sebe nemají lišit v reakcích, a tak umožní bezproblémový chod totalitní vlády.

Podívám-li se na problém z pohledu totalitní vlády, myslím, že to je logická snaha, protože pokud budou všichni lidé stejní a nebudou umět tvořivě myslet a jednat, pak bude rozhodně jednodušší odhadnout jejich reakce na požadavky vlády.

Pokud se na toto téma podívám z jiného úhlu pohledu, je možné konstatovat, že tento stav nemůže být udržitelný na dlouhou dobu. Vnější vrstvám totalitní společnosti, jak ji popisuje Arendtová, neustále hrozí bezprostřední styk s netotalitním světem, který ohrožuje jejich „převýchovu“, jak si ji představuje totalitní vláda. Navíc ke zvratu může dojít při příchodu každé další generace. Nemůžeme dopředu vědět, jak výchova, kterou používáme, bude účinná, jak splní naše cíle. Takže přesto, že je původní myšlenka na zničení tvořivosti pro fungování totalitárních systémů důležitá, není zcela jednoznačný její výsledek. Pokud se totalitnímu systému podaří nějakým způsobem zničit vztahy mezi lidmi a utvořit tak masu naprosto izolovaných jedinců, potom bude natolik náročné dosáhnout zpětného pohybu, že bude pro jedince jednodušší se podřít a nechat se naprosto ovládnout. V takové situaci nebude nakonec problém zbavit je jejich tvořivosti.

3. Raymond Aron a jeho pojetí totalitarismu

Raymond Aron byl významným francouzským filozofem a politickým myslitelem žijícím v letech 1905-1983. Podobně jako Arendtová má židovské kořeny: narodil se jako nejmladší dítě v pařížské asimilované židovské rodině, ale jeho rodinný původ je z Alsaska. Arendtová ve své koncepci totalitarismu vychází z fakticity 20. století a soustředí se na praktické fungování totalitní mašinerie. Arendtová odmítá jakýkoliv nárok na neomylnost, potlačení lidské svobody a racionality a požaduje jejich institucionální zakotvení. Zajímavé potom je, že Aron zejména od 50. let 20. století spíše upravuje, prohlubuje nebo nuancuje koncepci totalitarismu tak, jak ji nastínila právě Arendtová.⁸⁸

Ve své knize *Demokracie a totalitarismus*⁸⁹ se Raymond Aron snaží v rámci 4 částí a 19 přednášek, resp. kapitol z let 1957-58 o rozborů jednak demokratických, avšak také především totalitárních režimů Evropy.

Aronova kniha *Demokracie a totalitarismus* patří mezi jedno z klasických děl věnovaných nedemokratickým systémům. Aron se v něm podobně jako řada jiných autorů pokouší definovat totalitarismus, k čemuž využívá pět základních prvků. Nejprve má Aron zato, že totalitarismus se realizuje v režimu, který poskytuje jedné straně monopol na pravdu, dále Aron uvádí, že monopolní strana je vedena a vyzbrojena ideologií, které přikládá absolutní autoritu a která se stává oficiální státní pravdou. S předchozím znakem souvisí další znak, když podle Arona k šíření oficiální pravdy (ideologie), stát využívá monopol prostředků násilí a monopol prostředků přesvědčování. Tyto režimy absolutně ovládají hromadné sdělovací prostředky. Předposledním znakem je dle Arona skutečnost, že ekonomické a profesní aktivity jsou podřízeny státu a stávají se součástí státu samého. Většina těchto ekonomických aktivit je ovlivněna ideologií. Konečně Aron dochází

⁸⁸ Kromě ní navazuje Aron také na práce Carla Joachima Friedricha a Zbigniewa Brzezinského. Novák, str. 92.

⁸⁹ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. Kniha vyšla v r. 1965, český překlad je z r. 1993.

k závěru, že z již uvedených znaků všechny chyby, kterých se dopustí jak v oblasti politické či ekonomické se stávají chybami ideologickými a musí být stíhány policejním a ideologickým terorem. Obecně lze konstatovat, že totalitní režimy zůstávají režimy založenými na strachu, které pracují s enormně vysokými sankcemi a brutálním potlačováním všeho, co nejde zvládnout ideologickým přesvědčením.

3.1 Pojmy

Kniha *Demokracie a totalitarismus* je poměrně rozsáhlá. Aron v ní vychází z osobních zkušeností nástupu Hitlera k moci a reflektuje především to, jak k tomu mohlo dojít prakticky legální cestou. Používá v knize celou řadu pojmů, které bych se pro následné lepší porozumění textu pokusil v této kapitole alespoň v základních obrysech objasnit.

3.1.1 Politika

Definování slova politika je kvůli vysokému počtu jeho významů poměrně složité. Aron definuje pojem politika pomocí dvou anglických slov, ze kterých je český výraz politika překládán. Je to slovo policy – „policy se nazývá koncepce, program jednání nebo samo jednání jednotlivce, skupiny nebo vlády týkající se veřejného života“⁹⁰ a slovo politics, které Aron vysvětluje jako: „oblast, v níž soupeří nebo se proti sobě stavějí různé politiky (ve významu policy). Politika jako obor činnosti pak představuje souhrn jednotlivců a skupin, které mají své cíle, zájmy, filozofii – tedy svoji policy.“⁹¹

Bereme-li politiku jako program jednání, pak je zde nebezpečí, že narazí na jiné politiky. Tyto programy jednání mohou být ve shodě. Potom politika obsahuje moment konfliktu stejně jako moment konsensu. „Politická pospolitost je

⁹⁰ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 13-14.

⁹¹ Tamtéž, s. 13.

definována skládáním plánů činnosti částečně protikladných a částečně protichůdných.⁹²

Dvojznačnost termínu politika vyplývá z označení reality i toho, jak si danou realitu uvědomujeme. O politice se pak mluví jako o konfliktu zúčastněných aktérů stejně jako o vědomí tohoto konfliktu. Uvědomění si skutečnosti je součástí skutečnosti samé.

3.1.2 Více stran a strana monopolní

Tuto podkapitolu zařazují zejména z toho důvodu, že Aron významným způsobem přispěl ke klasifikaci nedemokratických politických systémů, přičemž z této klasifikace vyvěrá několik důležitých pojmů, se kterými Aron operuje. Režimy s monopolními stranami se Aron podrobně zabývá ve třetí části svého díla *Demokracie a totalitarismus*. V zásadě navrhl tři základní formy klasifikace, přičemž jejím hlavním kritériem byl postoj k pluralitě. Aron byl zastáncem toho, že se nelze omezit pouze na jedno hledisko, protože každý systém má své přednosti a nedostatky někde jinde. Jako hlavní kritérium si potom Aron zvolil rozdíl mezi více stranami a jednou stranou, což současně odůvodňuje tím, že pluralistické zřízení a režim jedné strany jsou dvě základní formy institucionálního vyjádření ideje svrchovanosti lidu.

První formou režimu představuje režim zaměřený proti pluralitě stran, ne však proti ústavnosti. Této formě v zásadě odpovídalo Portugalsko v období vlády Salazara a Caetana. Salazar se snažil omezovat moc státu ve prospěch autonomie sociálních útvarů a snažil se o vytvoření jiné politické reprezentace, než reprezentace parlamentní. Hlavním cílem zde nebylo splynutí společnosti a státu, ale odstranění negativního soupeření politických stran a neustálého soutěžení o moc.

Druhou formu představuje režim zaměřený proti pluralitě stran, ale podporující jednu revoluční stranu, která by splývala se státem. K této formě lze přiřadit např. fašistické režimy ve Španělsku, Itálii nebo Německu. Tento režim charakterizuje odmítání demokratických idejí a parlamentních praktik a usiluje o

⁹² Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 14.

zpolitizování a zfanatizování lidí, což je rozdíl oproti první formě režimu, kde snahou bylo lidi spíše odpolitizovat. Nejčistším příkladem této skupiny politických systémů je podle Arona nacionálně socialistický režim v Německu. Odmítnutí demokratických a liberálních idejí bylo v tomto systému dominantním rysem, jednotícím principem nebyl stát, ale národ či spíše rasa.

Třetí a poslední forma režimu, kterou Aron navrhl a klasifikoval, představuje režim nepřátelský pluralitě stran a uznávající jen jednu revoluční stranu, jejímž cílem je teoreticky sjednotit společnost v jedinou třídu – principiálně se jedná o komunistické režimy, které se dle Arona snaží prostřednictvím jedné politické strany realizovat demokraticko-liberální ideje. Zároveň se tento režim odvolává na nutnost vytvoření beztřídní společnosti, aby bylo dosaženo skutečné svobody a skutečné demokracie. Dosažení beztřídní společnosti není dle Aronova pojetí možné bez absolutní moci strany ve všech sférách života společnosti.

3.2 Režimy ústavně pluralitní

Ústavně pluralitním režimům se Aron věnuje celkem v šesti přednáškách obsažených v analyzované knize *Demokracie a totalitarismus*. Stabilita pluralitního režimu spočívá ve shodě mezi ústavními pravidly a systémem stran a také ve shodě ústavy a stran s tím, čemu dává přednost pospolitost. K udržení této shody je dobrá nestranická administrativa, objektivní tisk a takové zájmové skupiny, které nebudou hnát své požadavky do krajností. Pluralitní režimy jsou ve své podstatě mírové režimy. Protože jsou zbaveny ideologických prostředků, nemohou agresí ospravedlnit, ale zároveň nejsou schopny žádný konflikt ukončit bez úplného vypořádání se s protivníkem.

Je tedy zjevné, že první proměnnou je pro Arona ústava, u které je podstatné jednak to, jakým způsobem je napsána, ale také, jakým způsobem je realizována. Jako jeden typ lze uvést ústavu prezidentského typu, kde příkladem mohou být USA. Mezi hlavní znaky potom patří všeobecné dvouступňové hlasování při volbě prezidenta. Druhý typ potom představuje parlamentní typ, kde jako příklad lze uvést Velkou Británii. Jak v USA, tak ve Velké Británii fungují dvě strany. U

britských je jakýmsi morálním pravidlem disciplína, zatímco u amerických hlasují poslanci podle svého svědomí, nikoliv podle příkazů strany. V obou systémech funguje rozdělení moci mezi četné instance, čímž sice dochází k jistému omezení moci, ale zároveň instituce fungují tak, aby bylo možné přijímat rozhodnutí. Shodou obou systémů je nezávislost soudní moci a možnost občanů bránit se proti případné svévoli administrativy nebo vládnoucí strany.

Protože samotné rozlišení ústav neposkytuje možnost klasifikovat režimy, přidává Aron druhou proměnnou, kterou jsou strany. Strany představují dobrovolné seskupení, které chce uchopit politickou moc skrze institucionalizované prostředky. Klasickou klasifikací stran je pohled Maxe Webera⁹³, kdy se na opačné póly kladou dva typy – organizovaná masová strana a parlamentní skupina. Weber si daleko více všímá mocenského aspektu politických stran a charakterizuje je jako dobrovolné skupiny, které poskytují předákům moc uvnitř skupiny a aktivním členům ideové nebo materiální možnosti k prosazení věcných cílů nebo dosažení osobních výhod.⁹⁴

Třetí proměnnou dle Arona představuje způsob fungování režimu – volební zákon a volby, způsob práce parlamentu, vztahy mezi parlamentem a vládou. Za čtvrtou proměnnou můžeme potom považovat „*nátlakové skupiny*“, tedy organizace, které se snaží ovlivňovat veřejné mínění, administrativu i vládnoucí složky. Tyto skupiny jsou ve shodě s povahou pluralitních systémů. Obecně jsou málo známy a jednají spíše v zákulisí.

Pátou a podle mého názoru nejdůležitější proměnnou jsou lidé, kteří hrají v ústavně pluralitním režimu hlavní roli, protože lidé jsou tím prvkem, který skutečně „*dělá politiku*“ a bez lidí by stěží bylo možné hovořit o jakémkoliv režimu. Lidé v zásadě formují i některé z předchozích proměnných – nátlakové skupiny jsou ve své podstatě také pouze lidmi strukturovanými v určité organizaci, jejímž smyslem je, jak je uvedeno výše, ovlivňovat veřejné mínění a jiné oblasti

⁹³ Weber zavedl rozlišení mezi mocí a panstvím, přičemž moc je fenoménem širším (má ji každý, kdo může vnutit svou vůli druhým i proti jejich vůli), panstvím naproti tomu disponuje jen ten, koho druzí poslouchají proto, že uznávají jeho autoritu za platnou – legitimní. Podle druhu legitimacy pak Weber rozlišuje tři typy politického panství: racionální, tradiční a charizmatické. Fiala, P. – Strmiska, M. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal, 1998

⁹⁴ Fiala, P. – Strmiska, M. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal, 1998. s. 23 – 24.

politiky. Obdobně i politické strany, nezbytná součást každého ústavně pluralitního režimu, v sobě zahrnují lidský potenciál a lidé zde prostřednictvím stran vstupují do politiky. V neposlední řadě ani ústava by neexistovala bez lidí, naopak je opět výsledkem jejich práce, jejich myšlení, uvažování a představě o fungování společnosti.

Poslední podstatnou proměnnou je sociální struktura, která je jedním z hlavních faktorů určující rozhodnutí voličů. V závislosti na sociálním zařazení jednotlivce ve společnosti dochází k jeho ovlivnění směrem k tomu, koho se rozhodne ten který člověk nakonec zvolit. Každý člověk je formován tím, do jaké míry je ovlivněn svým okolím a prostředím, ve kterém žije, proto má sociální struktura společnosti nemalý vliv na to, jak se který volič rozhoduje. Struktura společnosti se tak projevuje v systému stran a za určitých okolností mohou mít ekonomicko-sociální jevy zásadní vliv na politické události (jako příklad lze uvést ekonomickou krizi v r. 1930). Nezanedbatelné jsou rovněž tři aspekty sociálního prostředí systému: přesvědčení občanů, že mají na režimu zásluhu; způsob výchovy a historická tradice a vztah mezi systémem stran a církví (církve).

3.2.1 Oligarchická povaha ústavně pluralitních režimů

V kapitole pod názvem „*Oligarchická povaha ústavně pluralitních režimů*“ Aron analyzuje problém, zda jsou demokracie oligarchiemi a zda je možné vyhnout se tomu, aby demokracie neupadla do anarchie nebo naopak, aby se nezvrhla v tyranii. Aron konstatuje: „Abychom porozuměli podstatě politického zřízení, je třeba postihnout problémy, které je charakterizují: porovnat princip legitimacy s praxí, upřesnit potíže, které vyvolávají instituce, odhalit příčiny síly i slabosti.“⁹⁵

Všechny složité společnosti jsou ovládány malým počtem lidí, jednotlivé režimy se liší podle povahy menšiny, která vládne. „Režimy označované jako demokratické jsou ve skutečnosti, vysvětlovali machiavellisté, oligarchie zvláštního typu, oligarchie plutokratické. Menšina, která drží moc, je ovládána bohatými finančníky, podnikateli, průmyslníky.“⁹⁶

⁹⁵ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 71.

⁹⁶ Tamtéž, s. 72.

Z uvedeného vyplývá, že pro fungování společnosti je důležité uvědomit si, kdo patří k vládnoucí menšině a jak vůbec je menšina formována – zda je otevřená nebo uzavřená. Stejně podstatná je odpověď na otázku, jaký druh lidí má šanci dostat se mezi „*politický personál*“. Např. machiavelisté prohlašovali, že úspěšní mohou být lidé, kteří umí mluvit, komunikovat, ale vstup do menšiny mohou zajistit i jiné vlastnosti – „umění pohybovat se v kuloárech“, „umění kompromisu“ nebo „umění manipulovat s lidmi“.

Neméně důležité je potom uvědomit si, jaká jsou privilegia členů vládnoucí menšiny a jaké jsou záruky pro ovládané, tedy vlastně pro většinu, která je řízena vládnoucí menšinou. Je potřeba si uvědomit, že ústavně pluralitní režimy obvykle dávají ovládaným velké množství záruk, i když nerespektují veškeré návrhy, kterých se ovládaní dovolávají. Řídící menšiny většinou pracují podle principu kolegiality, vzájemně se podporují a ta část, která je neúspěšná, ve volbách získává „ústupové pozice“. Konečně je potřeba zodpovědět si otázku, kdo má ve skutečnosti v rukou moc, přičemž termínem „moc“ rozumíme moc plynoucí z institucí a místa, které zaujímá člověk v sociálním systému.

Je evidentní, že jakkoli mohou být (a mnohdy jsou) ve společnosti důležité menšiny, které více či méně ovládají v ústavně pluralitních režimech ekonomiku a v různých obdobích a na různých místech mají menší či větší vliv, nemají menšiny v rukou tu nejvyšší moc potřebnou jak pro konání dobra, tak pro konání zla.⁹⁷

V rámci této kapitoly si tedy Aron klade řadu otázek a zejména se snaží najít odpověď na otázku, zda jsou demokracie oligarchiemi a zda musí demokracie skončit jako demagogie.

3.2.2 Hledání stability a efektivity

Další kapitolu Aron nazval „*Hledání stability a efektivity*“ a snaží se v ní nalézt odpověď na otázku, jak mohou režimy zmírnit nestabilitu a neúčinnost. Ústavně pluralitní režimy jsou poměrně neúčinné a nestabilní a jejich nebezpečí neleží v jejich domnělé oligarchičnosti, ale v rozptýlení moci vládnoucích.

⁹⁷ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 81.

„Stabilita má, jak se zdá, jako základní podmínky především shodu mezi ústavními pravidly a systémem stran, dále pak shodu mezi celkovou ústavou a stranami na jedné straně a sociální infrastrukturou nebo tím, čemu dává pospolitost přednost, na straně druhé.“⁹⁸ Stabilitu a efektivitu tak nezajišťuje ústavní pravidlo jako takové, ale shoda mezi ním a strukturou stran, jejich povahou a koncepcí politické hry. Aron se tu opět vrací k rozdílu amerického a britského režimu a jako klíčovou vidí disciplínu v britském a nedisciplínu v americkém systému stran.

Abychom mohli zjistit účinnost či neúčinnost ústavně pluralitních režimů, musíme znát faktory, které tuto vlastnost systémů ovlivňují. Existují různé hrozby, které ohrožují pluralitní režimy a Aron nalézá tři hrozby. První hrozbu představuje ochromení ústupky slabých vlád soukromým zájmům, druhou hrozbu obětování pospolitosti jednotlivým občanům a třetí hrozbu formuluje Aron otázkou, do jaké míry jsou tyto režimy schopné zajistit funkce nezbytné pro blaho pospolitosti.

První hrozba – ústupky slabých vlád úzce souvisí se sklonem lidí usnadňovat si život – např. obětování nezbytnosti vojenské přípravy touze po blahobytu. Obětování pospolitosti jednotlivým občanům uvádí často v nebezpečí existenci pospolitosti samé. Ústavně pluralitní režimy jsou svou podstatou pokojné a rivalitu zájmů a stran akceptujeme zejména proto, že chceme mír. V době války však režimy mění povahu a zastavují stranický boj.

3.2.3 Narušování ústavně pluralitních režimů

V kapitole s názvem „*Narušování pluralitních režimů*“ se Aron zabývá odpovědí na otázku, zda lze rozlišovat ústavně pluralitní režimy narušené a zdravé a současně rozlišuje vlastní typy narušování. Za první typ narušování ústavně pluralitních režimů považuje narušování podle hlavních příčin, tj. příčin v politických institucích (případ, kdy systém stran neodpovídá zájmovým skupinám, nebo když ze soupeření stran nevychází stabilní autorita), ve veřejném mínění (případ, kdy kompromisy brání rozhodné politice) a v sociální infrastruktuře

⁹⁸ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 83.

(případ, kdy sociální rozpory dosáhnou takového stupně, že je politická moc není schopna zvládnout).

Ústavně pluralitní režimy mohou být dále také narušovány přehnanou oligarchií, kdy menšina manipuluje většinou, nebo naopak přehnanou demagogií, kdy žádná autorita není schopna bránit obecný zájem. Poslední Aronův způsob narušení, který je současně Aronovým upřednostňovaným způsobem narušení, je rozlišení na „ještě ne“ a „už ne“. V tomto druhu rozlišení jde o to, zda jsou režimy narušeny, protože ještě nestihly pořádně „zakořenit“ (trpí přehnanou oligarchií), nebo protože už jsou narušovány opotřebováním a trpí demagogií.

Aron zároveň klasifikuje některé potíže, které nastávají při upevňování režimů. Jsou jimi: (1) nerespektování ústavních pravidel, kdy každé narušení pravidla soutěžení narušuje samou podstatu režimu; (2) manipulace ústavních praktik oligarchií, kdy hrozí nebezpečí, že se ústavní metody zvrhnou v nástroj uchovávání anachronických privilegií; (3) prudké spory mezi skupinami odsuzující režim k zániku; (4) jak omezit lidové požadavky v prvních fázích ústavních režimů a jak se vyhnout tomu, aby se režim nestal obětí nevyhnutelného zklamání. A konečně se jedná o potíž s nedostatkem administrativních sil.

Vedle potíží nastávajících při upevňování režimů klasifikuje Aron také potíže při jejich narušování. V tomto směru Aron konstatuje, že v rovině politických institucí může být režim přijímaný jako legitimní ohrožen vlastními slabostmi, dále má za to, že může dojít k narušování principu, když lidé nemají vlastnosti nezbytné k udržování režimu svobody (mezi tyto nutné vlastnosti patří např. úcta k zákonům, vlastní názory občanů, či smysl pro kompromis).

„Podstatou ústavně pluralitních režimů však je, že problémy nelze řešit, aniž by se dosáhlo souhlasu poslanců. Když však zástupci občanů zapomenou na problémy a myslí jen na svou vlastní hru, vzniká narušení, které zasahuje samo srdce režimu.“⁹⁹ V kontextu narušování režimů jsou důležité dvě roviny: politická a ekonomická. Z politického pohledu je možno říci, že režim se rozrušuje sám od sebe, stává se zranitelnějším mírou svého trvání. Pohled ekonomické infrastruktury může ukázat, že pravděpodobnost narušování režimů neroste následkem politických

⁹⁹ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 98.

faktorů, ale změny v ekonomické a sociální struktuře jsou takového rázu, že režim má stále větší potíže při svém fungování.

„Podstatou těchto režimů, tvrdí se, je to, že moc zde vyplývá z dělení na skupiny a strany... Jestliže však strany trvale využívají rozporů, vyplyne z toho pravděpodobně postupný rozpad národní jednoty; objeví se dva fenomény... přílišný duch kompromisu, ...nebo naopak přílišný stranický duch.“¹⁰⁰

Změny pluralitních režimů může ovlivnit také masová civilizace. „Masovou civilizací se v zásadě nazývá koncentrace obyvatelstva ve městech, rozmnožení kolektivních organizací, zájmových skupin, stran; jednotlivci, bereme-li je izolovaně, mají v poměru k seskupením stále méně možností jednat; masy jsou manipulovány nebo zpracovávány pomocí komunikačních prostředků.“¹⁰¹

V důsledku celkového společenského vývoje mizí úcta k tradičním sociálním hierarchiím. Privilegované skupiny – tradiční aristokracie ztrácejí prestiž a autoritu, zmenšuje se jejich vliv. V masové civilizaci, kde je běžná a trvalá propaganda, se strany stávají totalitními, ale nikde není prokázáno, že tato tendence je nezadržitelná. Hlavními protivníky ústavně pluralitních režimů jsou tradicionalisté, kteří jsou postupně oslabováni a dále ekonomicky privilegováni.

Podle mého názoru existují tři možnosti přechodu režimu od pluralitního k jinému, a to buď (1) státní převrat (porušení ústavní zákonnosti, skupina ozbrojených se zmocní státu); (2) legální nebo pololegální přístup k moci a v poslední fázi revoluční převrat (např. Hitler) nebo (3) vojenská porážka, cizí invaze nebo zásah ze zahraničí. Z rozpadlého pluralitního režimu pak může vzejít jakýkoli jiný režim, který se chce stát autoritativním, totalitárním.

¹⁰⁰ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 103.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 104.

3.3 Režim monopolní strany

Šest dalších kapitol svého díla věnuje Aron režimům monopolní strany. Nejprve Aron rozlišuje tři typy režimů monopolní strany – sám je nazývá „*režimy ostří meče*“. První typ je převážně proti pluralitě stran, než proti ústavě a má snahu o „odpolitizování“. Jako příklad lze uvést režim portugalský – přijímá ústavu, ale snaží se omezovat moc státu. Vylučuje rivalitu stran, ale zároveň tvrdí, že vládnoucí nejsou všemocní a mají se podřizovat zákonům a morálce. Chce být režimem liberálním, aniž by byl demokratický, ale nedaří se mu to. Snaží se lid „odpolitizovat“, nemá státní stranu. Jednota je udržována pomocí silného, ale neomezeného státu.

Druhý typ představuje fašistický režim, který také odmítá demokratické ideje a parlamentní soutěžení, ale na druhou stranu se snaží o „zpolitizování“ až „zfanatizování“. „Španělskému, italskému a německému režimu je společné odmítání toho, co nazývají idejemi roku 1789, demokratickými a liberálními. Všechny tři se dovolávají principu autority, avšak doktríny, na něž se odvolávají, jsou různé.“¹⁰²

Jako třetí typ Aron označuje komunistický režim, který se od předcházejících dvou zásadně liší tím, že nepopírá demokraticko-liberální ideje a chce jich právě odstraněním soutěže stran dosáhnout. Komunistický režim obviňuje režimy pluralitní ze zastírání oligarchie, kterou je podle něho nutné potlačit a vytvořit beztřídní společnost. Snaží se vytvořit jednotnou beztřídní společnost, čímž má být dosaženo skutečné svobody a demokracie. K dosažení těchto cílů je potřebná absolutní moc strany. „Historicky vzato se zdá, že jednou z nezbytných podmínek těchto tyranských nekomunistických hnutí jsou sympatie významné části starých vládnoucích tříd.“¹⁰³

¹⁰² Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 133.

¹⁰³ Tamtéž, s. 133.

3.3.1 Ústavní fikce a sovětská realita

V přednášce s názvem „*Ústavní fikce a sovětská realita*“ je upozorňováno na to, že pokud bychom se omezili pouze na zkoumání ústavy, nenašli bychom žádný zásadní rozdíl mezi režimem sovětským a např. francouzským. V ústavě jsou sice zakotvena všechna základní lidská práva, ale má to dvě omezení. Jednak musí tato práva být uplatňována ve shodě se zájmy pracujících a druhé omezení představovalo ministerstvo vnitra a policie, které v určitých obdobích nebylo podřízeno ústavním nebo soudním předpisům.

Komunistický režim vzešel z revoluce, z násilí a snaží se stát ústavním. Sovětský režim vyhlásil celkem tři ústavy¹⁰⁴, které jsou formálně srovnatelné se západními. Ústava zde ovšem nehraje žádnou roli, protože veškerá moc patří komunistické straně a ústavní texty jsou pouhou fikcí. Fikce v ústavě jsou ale snadno odůvodnitelné. Podle marxistického učení je diktatura proletariátu nezbytná jen pro období výstavby socialismu. Po docílení beztřídního charakteru společnosti by monopol jedné strany, která reprezentuje proletariát, měl zmizet. Ukončení existence této strany znamená i konec státu. Tato revoluční fáze začala mít ale v Sovětském svazu nekonečné trvání. Stalin našel další důvody pro existenci státu. Stát musí existovat, dokud socialismus nebude univerzální na celém světě. Nezbytný je také ve výchově lidí pro společnost odpovídající socialistickým ideálům.

Pokud bychom brali tyto ústavní texty vážně, získali bychom pocit, že je sovětský režim shodný s režimy západními. A to byla také snaha tohoto režimu. Občané mají formálně na papíře zaručena běžná práva a svobody. Uplatňování práv je omezeno tím, že musí být „ve shodě se zájmy pracujících“ (otázkou zůstává – kdo určuje zájem pracujících).

Další důležitou snahou je úsilí o vytvoření příležitosti k vytvoření nebo projevení jednoty lidu. K tomu jsou využívány různé ceremoniály veřejného projevování souhlasu – organizované nadšení, což patří k psychologickým technikám vytváření jednoty mezi lidem a vládnoucími. Tato fiktivní jednota

¹⁰⁴ Mluvíme o ústavách z let 1918, 1924 a 1936.

posiluje už jenom tím, že je vyjadřována. Otázkou je nakolik lidé, ale i vůdcové věří těmto fikcím, že by se mohly stát skutečností.

3.3.2 Ideologie a teror

Zásadní rozdíly mezi pluralitními režimy a režimy s monopolní stranou jsou v naprosto odlišném hospodářském zřízení. Z politického pohledu jde o to, že v západních režimech existuje spousta organizací fungujících nezávisle na státě, zatímco v sovětském režimu mají podniky jakousi autonomii, ale jsou nezbytně vázány na stát a tím podřízeny i jeho ideologii. Další rozdíly jsou ve způsobu života, úrovni spotřeby a celkovém životním stylu skupin.

V sovětském režimu je stát neoddělitelný od strany, stejně jako strana od ideologie a ta od určitého pojetí dějin, tento stát je tedy teoreticky řízen historickou nutností. Doktrína se dovolává historického determinismu, zatímco v praxi rozhoduje o postupech několik konkrétních lidí nebo dokonce jeden jediný člověk. Co strana dělá, je do značné míry svévolné, protože učení přesně nestanovilo, jak má vypadat přechod od kapitalismu k socialismu, a tak je ponechán straně velký prostor pro výklad učení.

„Marxistická ideologie je zajisté nástrojem vlády, právě tak jako jím je ideologie demokratická v režimech ústavně pluralitních. Ale bylo by chybou věřit, že doktrína je pouze nástrojem moci, že sověští vládcí nevěří ve své vlastní učení.“¹⁰⁵ Strana s monopolem moci vnucuje všem organizacím svou ideologii. Jedním z důsledků takového ideologického režimu je teror.

Po formální stránce lze rozlišit celkem tři druhy teroru: (1.) legální (kodifikovaný) – v sovětském zákoníku můžeme nalézt zločiny, které by v ústavně pluralitním režimu za zločiny považovány nebyly. (2.) administrativní tribunály, které rozhodují v několika dnech bez odvolání a bez obhajoby a (3.) deportace celých skupin obyvatelstva. Po materiální stránce lze potom teror klasifikovat jako (1.) normální, tedy teror uplatňovaný stranou proti jiným stranám – protivníkům, lze jej považovat za určitou formu občanské války; (2.) teror rozpoutaný na počátku kolektivizace zemědělství proti třídním nepřátelům; (3.) typ se obrátil proti

¹⁰⁵ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 151.

komunistické straně samotné – tento typ je nejnenormálnější a místo, aby zeslaboval se stabilizací režimu, zostřil se v době druhé sovětské revoluce – v období kolektivizace zemědělství, kdy docházelo k likvidaci starých členů komunistické strany.

Teror pak vyústil ve dvě známé instituce, a to v koncentrační tábory a moskevské procesy. Obžalovaní se doznávali ke zločinům, které nespáchali, byli odsuzováni a popravováni. Logika doznání vychází z formule – „Kdo není se mnou, je proti mně.“ Protivníci byli směřováni se zrádci.

Proč se tito lidé přiznávali, má několik důvodů. Prvním je oddanost straně, tedy že příslušník strany měl špatné svědomí, přiznáním stranu posílí. Druhým mohla být dohoda mezi obviněným a policií, díky které zachránil život sobě nebo svým blízkým. Třetí teorií je teorie mučení. Pravděpodobné je, že fungovaly všechny.

Zajímavé na celém systému je, že žalobci věděli, že přiznání jsou vymyšlená, obžalovaní věděli, že žalobci jim nevěří. Většina se nenechala oklamat, ale jen málokdo měl sílu a odvahu říci, že je to nesmysl.

Kdyby se doznáním plně věřilo, byl by svět nucen věřit, že sovětský režim byl ovládán lidmi, kteří ho zrazovali ve prospěch cizí mocnosti. Jestliže se jim věřilo, je otázkou, jak posuzovat režim, který nutí lidi přiznávat se k nespáchaným zločinům. Problematickou zůstává odpověď na otázku – Čemu vlastně věří vůdce, střední vůdcové a masy?

3.3.3 Totalitarismus

Aron přichází s fenoménem totalitarismu, u kterého identifikuje 5 základních prvků, které charakterizují fenomén totalitarismu. (1.) jedna strana má monopol na moc; (2.) monopolní strana je vyzbrojena ideologií, která je absolutní autoritou a stává se oficiální státní pravdou, (3.) tato pravda se šíří pomocí monopolu prostředků násilí a monopolu prostředků přesvědčování – komunikační prostředky jsou ovládány těmi, kdo ho zastupují; (4.) ekonomické a profesní aktivity jsou podřízeny státu, stávají se jeho součástí, jsou zabarveny ideologií; (5.) všechno je státní činnost, jakákoli chyba (i profesní činnosti) je chybou ideologickou, vše je podřízeno ideologii.

Tyto různé elementy bývají spojeny, ale není tomu tak nutně, ne vždy musí režim monopolní strany vyústit v tak krajní formu teroru. Každý režim monopolní strany v sobě skrývá nebezpečí totalitního vývoje. Neznamená to ale, že každý režim monopolní strany musí mít totalitní charakter (např. fašistický režim v Itálii).

„V obou případech, kdy se mluví o totalitarismu, se mi zdá, že podstatným jevem, původní příčinou je sama revoluční strana. Režimy se nestaly totalitními nějakým postupným vývojem, ale v důsledku původního záměru, snahy od základů přeměnit existující řád podle nějaké ideologie. Revoluční strany, které dospěly k totalitarismu, mají společné rysy: rozsah ambicí, radikalismus postojů a extremismus prostředků.“¹⁰⁶

To dovedlo autora ke snaze o srovnání těchto dvou režimů (německého a ruského), hledání jejich podobností a rozdílů mezi nimi. Na tuto problematiku existují dvě protikladné argumentace, jedna je proti příbuznosti obou režimů, druhá je pro ni. Oba režimy ve jménu protikladných idejí utíkají k srovnatelným praktikám. Sovětský režim si dal za cíl vytvořit nejhumánnější režim, jaký dějiny poznaly a nezaváhal před žádným prostředkem. Není možné pochopit velkou čistku, ale možnost takovýchto jevů. Vyhlazení šesti milionů Židů Hitlerovým režimem bylo stejně iracionální vzhledem k cílům války jako velká čistka vzhledem k cílům sovětského režimu.

Rozdíly mezi těmito režimy jsou v sociálním složení komunistické a nacionálně socialistické strany. Dalším, podle Arona, nesprávným argumentem je, že nacionální socialismus je neoddělitelný od kapitalismu, protože je to pouze režim, který si kapitalisté vytvořili, aby udrželi vlastní moc. Třetím argumentem je, že fašisté a komunisté spolu bojují na život a na smrt. Problém ale je, že i přes tento boj uznávají obě strany (komunistická, nacionálně socialistická) svoji příbuznost. Dalším argumentem je neslučitelnost ideologií, kdy na jedné straně je ideologie univerzalistická a humanitní a na straně druhé ideologie nacionalistická.

¹⁰⁶ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 159.

Podobnými jevy jsou existence jediné strany, oficiální ideologie, absolutní moc jediné osoby, všemocná policie, policejní teror, ideologie prorůstající do všech činností, krajní forma projevující se až řadu let po uchopení moci.

Ani tyto argumenty nejsou podle mého názoru přesvědčivé. Rozdíly i podobnosti mezi těmito dvěma režimy jsou nepopiratelné, ale k jednoznačné odpovědi, jak je to s jejich příbuzností, není možné dospět.

Z historického hlediska byl vznik hitlerovského režimu z jiného důvodu než u komunistů. Chtěl obnovit morální jednotu Německa. Ovlivňování Německa bylo postupné a velký teror se rozvíjel až v posledních letech války. Válka nemůže být omluvou pro tento teror, protože s ní nesouvisel, naopak vyhlazování Židů bylo, vzhledem k válečné situaci, iracionální. Stejně jako velká čistka v sovětském režimu.

Cílem pro nacionálně socialistickou stranu bylo přetvořit mapu Evropy, vyhladit tzv. méněcenné národy a získat větší životní prostor pro rasu svojí. Zatímco cílem socialistického teroru je vytvořit společnost odpovídající danému ideálu, v hitlerovském režimu je cílem vyhlazení.

Tím je, podle Arona, potvrzen základní rozdíl mezi těmito režimy. Kdy v jednom případě je vyústěním teroru pracovní tábor a ve druhém plynová komora.

„...pokud jde o sovětskou akci, připomenul bych banální poučku „cesta do pekla je dlážděna dobrými úmysly“; pokud jde o činy hitlerovské, řekl bych: člověk by dělal chybu, kdyby si kladl za cíl podobat se dravému zvířeti, protože by se mu to velmi snadno podařilo.“¹⁰⁷

3.4 Aronův závěr

3.4.1 Nedokonalost režimů

Závěr knihy *Demokracie a totalitarismus* ukončuje Aron posledními dvěma kapitolami, z nichž první má název „*Nedokonalost režimů*.“ Dle Arona „Ústavně pluralitní režimy obsahují faktické nedokonalosti, nedokonalosti režimu monopolní

¹⁰⁷ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 166.

strany je podstatná.¹⁰⁸ Aron tedy má zato, že ačkoliv jsou oba režimy (jak režim monopolní strany, tak režim ústavně pluralitní) rozdílné, bylo by nerozumné tvrdit, že jeden z režimů je dobrý a druhý špatný – oba jsou dle Arona nedokonalé.

Nedokonalost obou režimů není téže povahy. Ústavně pluralitní režimy obsahují faktické nedokonalosti, nedokonalost režimů monopolní strany je však podstatná. Ústavně pluralitní režimy jsou nedokonalé přemírou oligarchie, přílišnou demagogií, ve stranickém boji se zapomíná na smysl pro obecné blaho. Zásadní nedokonalost režimů monopolní strany tkví v tom, že předpokládáme-li homogenní společnost, monopol strany už není nezbytný. Je-li však nezbytné zakázat volné vyjadřování názorů, potom společnost nemůže být homogenní.

3.4.2 Historická schémata

Druhá závěrečná přednáška nese název „*Historická schémata*“. Zde Aron konstatuje, že ústavní režim je lepší než režim monopolní strany, pokud člověk nedává přednost násilí před diskusí, válce před mírem. Historická schémata perspektiv různých druhů zřízení se zatím neprokázala jako platná. Ať už je to víra v to, že cílem lidského rozvoje musí být ten nebo onen režim; myšlenka, že každá fáze ekonomického vývoje je víceméně příznivá pro určitý druh režimu (přesto platí, že ústavní režim je zranitelný ve dvou momentech, a to v počátečním období industrializace a v kterémkoli období krize), nebo schéma cyklického vývoje od ústavně pluralitního režimu přes anarchii a režim monopolní strany zpět do ústavně pluralitního režimu.

Na závěr knihy se autor snaží popsat myšlenky autorů, ze kterých vycházel, Tocquevilla a Marxe. Tocqueville předpokládal tendenci moderních společností k demokratizaci, ale podceňoval, podle Arona, podstatu industriální civilizace. Marx se zasloužil o poznání, že moderní společnosti není možné srovnávat s minulými společnostmi z důvodu obrovského rozvoje výrobních sil.

Průmyslové společnosti mají možnost volby mezi liberální demokracií a demokracií tyranskou, režimem trhu a režimem veřejného vlastnictví a plánování.

¹⁰⁸ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 192.

„Budoucnost ekonomických a politických režimů v každém případě závisí na příliš
četných faktorech.“¹⁰⁹

¹⁰⁹ Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 204.

4. Srovnání totalitarismu v pojetí Arendtové a Arona

Dílo Hannah Arendtové „*Původ totalitarismu*“ je od doby svého vzniku (i přes rozsáhlou diskusi a kritiku) stále považováno za jeden z relevantních zdrojů analyzujících politickou problematiku totalitarismu.¹¹⁰ Vzhledem ke skutečnosti, že ve svém díle Arendtová vychází z přímé politické zkušenosti, není jejím záměrem formulace pravdivých definic či teorie, nýbrž pokusit se porozumět pomocí analýzy sociálních a ekonomických faktů.

Podobně jako Arendtová měl rovněž Aron židovské kořeny, ale jeho rodinný původ je z Alsaska a jistě i Arona jeho původ v jeho názorech a tvorbě ovlivnil. Bez zmínky nemohu ponechat skutečnost, že to byl právě Aron, který patřil k těm vzácným francouzským autorům, kteří si hned v první polovině 50. let všimli dnes již klasické práce Hannah Arendtové o totalitarismu, které Aron věnoval už v r. 1954 velmi rozsáhlou recenzi. Aron považoval *Původ totalitarismu* za významnou knihu, ke které měl sice řadu výhrad, ale přesto v knize shledal „tón povýšené nadřazenosti k věcem a lidem“, „extrémní racionalizaci ve spojení s opovržením obyčejnými smrtelníky“ a vytýká jí, že připisuje neúměrný vliv lsti rozumu.¹¹¹

Hannah Arendtová se zabývá problematikou totalitarismu především z hlediska analýzy teroru, který považuje za klíčový prvek totalitárních režimů. Teror je v totalitárním režimu legalizován svým pověřením „chránit“ danou zákonost, pomáhat v její realizaci či urychlení přírodních nebo lidských dějin. Nahrazuje vlastní pozitivní právo a sám se stává zákonem, a to na cestě za konečným cílem, jímž je podrobení si celého světa. Dle Arendtové je přítomnost teroru vlastní podstatou totalitární vlády. Antisemitismus, který byl ve světle světové politiky původně bezvýznamným jevem, se dle Arendtové nakonec stal

¹¹⁰ Podobný statut lze přisoudit i tematicky souvisejícím dílům Karla Raimunda Poppera *Otevřená společnost a její nepřátelé I-II* (Die Offene Gesellschaft und ihre Feinde, 1945) a *Bída historicismu* (Das Elend des Historicismus, 1946).

¹¹¹ Novák, M. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. s. 102.

„*katalyzátorem*“ nejdříve nacistického hnutí, následně světové války a nakonec „*továren na smrt*“. Otázka teroru nezůstala bez odezvy ani u Arona, který rovněž považoval přítomnost teroru v totalitárních režimech za klíčový. Podle něho je „totalitární panství do značné míry určováno prvkem teroru.“¹¹²

Arendtová označuje za výchozí předpoklady totalitního režimu princip vůdcovství a existenci mas, které jediné mohou poskytnout vůdci režimu dostatečnou oporu. Jeho vzniku předcházela výrazná individualizace a atomizace společnosti. Jedná se tedy o obrovskou část populace¹¹³ neutrálních, politicky neaktivních, a v tom smyslu lhostejných jedinců. To bylo následně významnou výhodou v procesu prosazování „nové mentality“. Úspěch, kterého totalitní hnutí dosáhly, odhalil nebezpečnou slabinu demokratických systémů vlád, spočívající (paradoxně) v reálné existenci politicky indiferentní a nečinné většiny.

Jak vyplývá také z předchozího odstavce, spojuje Arendtová ve svém díle vznik totalitních hnutí s určitou sociální revolucí, což je dle mého názoru významný rozdíl oproti Aronově pojetí, který se sice rovněž věnuje totalitarismu a nedemokratickým systémům obecně, ale důraz klade spíše na charakter politických stran (strany), monopol státu na využití prostředků násilí, monopol prostředků přesvědčování, politickou mobilizaci a ideologickou indoktrinaci obyvatel a totalitarismus chápe více jako systém, zatímco Arendtová na totalitarismus výhradně jako na systém nepohlížela. Aron se ve svém díle zabývá poměrně detailně vysvětlením a objasněním řady pojmů, přičemž výrazný důraz klade právě na klasifikaci nedemokratických politických systémů, když navrhuje tři základní formy klasifikace, kde jejím hlavním kritériem je postoj k pluralitě, a jako hlavní kritérium zvolil rozdíl mezi více stranami a jednou stranou. Tímto svým pojetím tak vytváří, dle mého názoru, mnohem systematičtější pojetí totalitarismu, zatímco Arendtová vycházela více ze své zkušenosti a za klíčový prvek totalitarismu považovala ideologii a snahu státu pronikat do života společnosti a zcela jej ovládnout.

¹¹² Balík, S; Kubát, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. s. 34.

¹¹³ „Totalitní vláda – na rozdíl od totalitního hnutí – je možná pouze tam, kde existují postradatelné masy, které lze obětovat bez rizika katastrofálních důsledků rozsáhlého vyhlazení,“ Tamtéž, s. 436-437.

Aron se ve své knize snaží vysvětlit a popsat znaky totalitárních, ale i demokratických systémů. Popisuje jejich podobnosti a odlišnosti. Vychází ze své současnosti ve Francii a snaží se o vysvětlení jejích problémů pomocí analýzy historických schémat různých režimů. Právě v kapitole pod názvem „*Totalitarismus*“ identifikuje Aron pět základních prvků charakterizujících totalitarismus s tím, že já osobně za nejvýznamnější považují monopol jedné strany na moc a její vyzbrojení ideologií (zde klade Aron opět důraz na vliv stran a stranický systém). Aby bylo možné dle Arona označit režim za totalitární, je nezbytné, aby monopol na politickou činnost držela jediná strana, která by zároveň byla držitelkou a hlasatelkou autoritativní ideologie a aby tuto ideologii mohl režim šířit, dále je nutný monopol státu na prostředky přesvědčování a násilí. Komunikační prostředky tak jsou řízeny a ovládány státem. Zároveň jsou státu podřízeny ekonomické a profesní aktivity, a to do té míry, že se stávají integrální součástí státu. I ony jsou přitom podřízeny jediné ideologii. Posledním klíčovým prvkem je dle Arona policejní a ideologický teror tak, jak jsem již uvedl výše.

Podobně jako Arendtová, rovněž Aron srovnává německý a sovětský režim, hledá mezi nimi podobnosti i rozdíly. Rozdíly vidí zejména v sociálním složení komunistické a nacionálně socialistické strany, naopak jako podobné jevy jmenuje existenci jediné strany, oficiální ideologii, absolutní moc jediné osoby, všemocnou policii a policejní teror.

V souvislosti s Hannah Arendtovou je důležité poukázat na její jedinečné zdůraznění lidské plurality jako základní podmínky všeho svobodného jednání. Primární je dle ní pochopení člověka jako svobodné bytosti, která je schopná v nitru přírody vytvářet stabilní lidský svět, která může svobodně myslet a sama pro sebe vytvářet porozumění světu a která je především schopna iniciativně jednat a nést odpovědnost ve společnosti druhých.¹¹⁴

Za zmínku také rozhodně stojí pojem elity, kterým se zabývala nejenom Arendtová, jejíž pohled jsem se pokusil v příslušných kapitolách poměrně detailně analyzovat, ale rovněž Aron klade na přední místo svých přednášek otázku elit. Zatímco podle Arendtové elita představovala úzkou skupinu členů společnosti

¹¹⁴ Canovan, M. *The political thought of Hannah Arendt*. London: J. M. Dent and Sons LTD, 1974. p. 13.

požívajících významného postavení, jejíž členové obvykle disponují významnými finančními prostředky nebo vzděláním a z toho pramenící moci s tím, že nespokojenost až znechucenost *statem quo* se postupně staly důvodem dočasného spojení elity s masou, Aron se explicitně dovolává Paretovy teorie elit. Dle Arona se tedy vliv tradičních aristokracií zmenšuje, již netvoří jednu vládnoucí třídu s jedinou vůlí, ale mění se ve vládnoucí menšinu – elity. Podstatou společnosti je potom vzájemná rivalita těchto elit a jejich cirkulace.

Již v úvodu této kapitoly jsem uvedl, že Aron patřil mezi první francouzské autory zabývající se dílem Arendtové. Aron se neztotožňuje s možností vysvětlit totalitarismus pomocí sociálních a ekonomických faktů, má zato, že se jedná o režim v dějinách bezprecedentní a jde tedy spíše o to pochopit jeho podstatu a postihnout ideologii. Jako příklad uvedl koncentrační tábory, které jsou dle Arendtové absurdní z hlediska ekonomické funkce. Aron s tím do značné míry souhlasí, ale uvádí také námitky. Rekvizice dopravních prostředků za účelem vyhlazení Židů je jistě nesmyslná z hlediska vedení války, ale je v souladu s exterminačními cíli nacistů. Ještě spornější je to podle Arona s „iracionalitou“ v případě násilné kolektivizace v Sovětském svazu, kde by se jistě dal najít jakýsi náznak „racionálního“ motivu. Obecně bychom podle Arona racionalitu nebo iracionalitu různých rozhodnutí neměli posuzovat jen z hlediska vnějších nebo objektivních kritérií: měli bychom naopak brát v úvahu i hodnoty, cíle a vášně totalitárních aktérů samých.¹¹⁵

Silnou stránku argumentace Arendtové spatřuje Aron v tom, že totalitární teror za Stalinovy vlády nelze přičítat za vinu okolnostem, protože se ještě zostřuje v době, kdy už byl „racionálně“ neužitečný.¹¹⁶ Jak Aron, tak Arendtová (a také řada dalších – např. Carl Joachim Friedrich a Zbigniew Brzezinski¹¹⁷, Juan José Linz¹¹⁸

¹¹⁵ Novák, M. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. s. 103.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 103.

¹¹⁷ Friedrich, C. J. a Brzezinski Z. *Totalitarian dictatorship and autocracy*. 2nd print. New York: Frederick A. Praeger, 1962. 346 s.

¹¹⁸ Linz, J. J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2000. 343 s.

nebo Sartori¹¹⁹) považují totalitarismus spíše za specificky moderní jev, i když se do jisté míry podobá despociím minulosti. U Arendtové je zajímavé, že srovnávala Sovětské Rusko mezi lety 1934 a 1937 a hitlerovské Německo mezi lety 1941 a 1945, její vymezení totalitarismu je tedy v tomto smyslu mimořádně úzké a vztahuje se jen na velmi krátká období. S tímto souvisí celá řada dalších aspektů, např. to, že se podle ní naprosto odlišuje od jakýchkoli jiných režimů minulosti včetně tyranii, že Stalinův totalitarismus nemá nic společného třeba s Leninem atd.¹²⁰ Na tuto skutečnost reagoval i Aron, který uvedl, že by bylo nespravedlivé „směšovat srovnávání těchto dvou období, těchto dvou terorů se srovnáváním režimů jako celku.“¹²¹ Aron sám pojímal totalitarismus širěji než Arendtová a Aronovo pojetí totalitarismu bylo následně konceptuálně doplněno a upřesněno zejména Giovanni Sartorim, který totalitární režim explicitně charakterizoval jako „pólový ideální typ.“

V předchozích dvou kapitolách jsem se na základě poznatků získaných v průběhu psaní této bakalářské práce pokusil porovnat totalitarismus v pojetí Arendtové (zejména pak jejího díla *Původ totalitarismu*) a Arona (zejména pak jeho díla *Demokracie a totalitarismus*), nalézt v něm podobnosti, ale i rozdíly. V přístupu obou autorů existuje zcela logicky i řada rozdílů. Za rozdílný potom považuji především samotný přístup, kterým oba autoři na totalitarismus nahlíželi, když Arendtová totalitarismus vnímala více jako pochopení samotného člověka, vycházela z vlastních zažitých zkušeností a na totalitarismus na rozdíl od Arona nepohlížela jako na ucelený systém, jejím hlavním cílem bylo „porozumět“. Aron tedy naopak charakterizoval totalitarismus pomocí určitých obecných znaků a vnímal ho více systémově. Za jeden z nejvýznamnějších prvků považoval potom roli jedné strany.

Aron i Arendtová se shodují na důležitosti role ideologie. Ideologie založená na silném utopickém základě si zachovává svůj pevný charakter. Arendtová se však mnohem více než Aron zabývala totalitarismem, nikoliv samotným problémem

¹¹⁹ Sartori, G. *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, N.J.: Chatham House, 1987.

¹²⁰ Novák, M. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. s. 104.

¹²¹ Tamtéž, s. 126.

ideologie, který Aron analyzoval mnohem hlouběji. Nutno zmínit, že dle Arendtové autoritářské diktatury používají násilí a teroru k potlačení opozice, totalitarismus je však terorem ve své podstatě a místo náboženství a tradice v totalitarismu nastoupila ideologie. V ideologiích Arendtová nehledala podstatu totalitarismu, a proto se jimi zabývala spíše okrajově. I přesto však významně přispěla k názoru na ideologie. Ideologie Arendtová představuje jako systémy výkladu života a světa, které si činí nárok na poznání všech záhad historického procesu – minulosti, současnosti i budoucnosti, aniž by musely přihlížet k nějaké zkušenosti. Arendtová velmi přesvědčivě vylicila podmínky, v nichž se rodí totalitní formy vlády, v nichž jsou lidé připraveni osvojit si nějakou formu ideologie. Dle Arendtové by ideologie neměla být studována izolovaně od hnutí či strany, s níž je spjata. Arendtová tento vztah nepřehlíží a na mnoha místech svého díla jej při konkrétních analýzách zdůrazňuje. U Arona se, na rozdíl od Arendtové, pojem ideologie a zejména pak ideologie totalitní stal celoživotním tématem. Šíře jeho zájmů byla širší a bohatší, než tomu bylo u Arendtové.

U Arona hrály významnou roli politické systémy, mezi jeho frekventovaná témata pak patřily především nedemokratické politické systémy. Již výše jsem uvedl, že to byl právě Aron, kdo významným způsobem přispěl ke klasifikaci nedemokratických politických systémů.

Vztah Arendtové a Arona k ústavě a zákonům obecně je dalším aspektem, pomocí něhož oba definují totalitární režim. Byl to právě Aron, kdo se na příkladu Sovětského svazu zabýval rozdílem mezi ústavním textem, který deklaruje, jakým způsobem by měl sovětský režim fungovat, a realitou praxe, kterou lze v sovětském systému zažít. Právě stav nesouladu „teorie a praxe“, kdy víceméně nepanuje žádný významný rozdíl mezi režimem v Sovětském svazu a demokratickými režimy západního typu, označoval Aron „ústavní fikcí“. Za příčinu existence ústavní fikce v bolševiky ovládané zemi považuje Raymond Aron především (a opět) ideologii, na jejímž základě byla ústava bolševiky sepsána. Bolševická demokracie je totiž poněkud odlišná od ústavně pluralitních režimů, které známe ze Západní Evropy. Vůbec totiž nepředpokládá heterogenní společnost. Socialistická společnost, o

kterou bolševická strana usiluje, třídní rozdíly nezná. Je beztřídní, a tudíž homogenní.¹²²

V Aronově pojetí patří ústava mezi základní proměnnou ústavně pluralitních režimů. Aron rozlišuje dva základní typy ústav, a to ústavu prezidentského typu a ústavu parlamentního typu s tím, že podstatné je jednak to, jak je ústava napsána, ale i to, jak je uskutečňována.

Nemalou rolí v pojetí totalitarismu jak Arona, tak i Arendtové hrála propaganda, která byla dle Arendtové dokonce základem totalitarismu paralelně se systematickým násilím. Především Arendtová vnímala propagandu jako nástroj totalitarismu ve styku s netotalitním světem, zatímco teror je podstatou jeho formy vlády. Propaganda hrála významnou roli při ovlivňování mas. V netotalitním období bylo důležitým dílčím cílem hnutí právě získání a ovládnutí mas. Propaganda slibuje masám zaměnit realitu za její silnější a lepší verzi. Po tom, co totalitní hnutí zorganizuje takovýmto způsobem celou zemi, je fáze, ve které je propaganda nejdůležitější, završena, nahradí ji indoktrinace. Propaganda je dále užívána pouze kvůli vlivu na okolní netotalitní země.

¹²² Aron, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993. s. 140.

Závěr

„Pracovat na problémech doby je povinnost.“

José Ortega y Gasset ¹²³

Právě Gassetova slova mne zaujala natolik, že jsem se jim v této práci snažil dostát. Jako autor práce považuji právě tento apel za jeden z největších úkolů, které filosofie může zprostředkovat a jemuž je důležité v každé době věnovat pozornost. Celkově práce pojednává o totalitarismu v pojetí dvou významných teoretiků a filosofů, kteří ve velké míře vycházejí i ze svých osobních zkušeností a nabízí originální pohled na téma totalitarismu. Práce se snaží reflektovat jejich myšlenky a analyzovat jejich závěry s tím, že je kladen důraz právě na metodu filosofické reflexe.

V bakalářské práci se nejprve snažím o definování totalitarismu, jemuž se věnuji v první kapitole. Hluběji je zde rozebírán problém legality a legitimacy v totalitarismu s tím, že kapitola dále rozvíjí koncept totalitarismu a náboženství, zejména v pojetí Emilia Gentila. V další kapitole je analyzováno pojetí totalitarismu Hannah Arendtové, a to zejména dle jejího stěžejního díla *Původ totalitarismu*. Třetí kapitola se věnuje pojetí totalitarismu v očích Arona a jeho díla *Demokracie a totalitarismus*. Ve čtvrté kapitole se pokouším o srovnání pojetí totalitarismu u Arendtové a Arona, o nalezení společných a rozdílných prvků v jejich díle.

V bakalářské práci jsem si osvojil metody analýzy a srovnání odborných textů a obeznámil se s interpretacemi totalitarismu. Přesto si uvědomuji, že s ohledem na rozsáhlost díla obou autorů by bylo vhodné některým částem práce věnovat více prostoru a hlubší analýzy. Rozhodně by se podobné téma dalo velmi dobře rozvést i v práci diplomové, která by tak představovala ještě hlubší proniknutí do problematiky totalitarismu v pojetí obou autorů. Na práci považuji za přínosné a stěžejní zejména porovnání názorů a pojetí totalitarismu obou autorů.

¹²³ Gasset, O. J. *Vzpouře davů*. Praha: Naše vojsko, 1993. s. 29.

5. Seznam použitých zdrojů

Knižní zdroje:

ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ Totalitarismu I-III*. Přel. J. Fraňková a kol. 1. Praha: Oikoymenh, 1996. 680 s. ISBN 80-86005-13-5.

ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Přel. V. Jochmann. 2. Brno: Atlantis, 1993. 218 s. ISBN 80-7108-064-0.

BALÍK, Stanislav; KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004. 168 s. ISBN 80-86569-89-6.

CANOVAN, Margaret. *The political thought of Hannah Arendt*. London: J.M. Dent and Sons LTD, 1974. 135 p. ISBN 0-460-10810-7.

FIALA, Petr. – STRMISKA, Maxmilián. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal, 1998. 263 s. ISBN 80-85947-31-5.

FOUCAULT, Michel. *Je třeba bránit společnost*. Přel. P. Horák. Praha: Filosofia, 2005. 284 s. ISBN 80-7007-221-0.

FRIEDRICH, Carl J. a Zbigniew BRZEZINSKI. *Totalitarian dictatorship and autocracy*. 2nd print. New York: Frederick A. Praeger, 1962. 346 s.

GASSET, José Ortega y. *Vzpouřa davů*. Přel. V. Černý. Praha: Naše vojsko, 1993. 160 s. ISBN 80-206-0072-8.

GENTILE, Emilio. *Politická náboženství – mezi demokracií a totalitarismem*. Přel. H. M. Lhotáková. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008. 223 s. ISBN 978-80-7325-153-6.

LINZ, Juan José. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2000. 343 s. ISBN 1-55587-890-3.

NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. 213 s. ISBN 978-80-210-4437-1.

POPPER, Karl Raimund. *Bída historicismu*. Přel. J. Odehnalová. 2. revid. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. 134 s. ISBN 80-86005-80-1.

POPPER, Karl Raimund. *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Přel. Miloš Calda. Praha: Oikoymenh, 1994. 354 s. ISBN 80-85241-54-4.

SARTORI, Giovanni. *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, N.J: Chatham House, 1987. ISBN 0-934540-49-7.

Časopisecké zdroje:

HOLZER, Jan. *Definice totalitarismu a specifikum české situace*. Proglas, 1999, roč. 10, č. 4, s. 16-18. ISSN 0862-6731.

Internetové zdroje:

HELEBRANDT, Robert. *Knížata zloby. Protokoly sionských mudrců*. [online]. Vzdělávací institut, [cit. 2011-11-18]. Dostupné z WWW: <<http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Protokoly%20sionsk%C3%BDch%20mudrc%C5%AF.pdf>>.

KUNŠTÁT, Daniel. *Demokracie mezi totalitarismem a autoritářstvím* [online]. Centrum pro výzkum veřejného mínění, [cit. 2013-04-05]. Dostupné z WWW: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100056s_kunstat-demokracie.pdf>.